

Urbanová, Daniela

Oština, umberština a jihopikénština - sabellské jazyky

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. N, Řada klasická.
2003, vol. 52, iss. N8, pp. [5]-37

ISBN 80-210-3230-8

ISSN 1211-6335

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113880>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DANIELA URBANOVÁ

OŠTINA, UMBERŠTINA A JIHOPIKÉNŠTINA – SABELLSKÉ JAZYKY

Za posledních třicet let došlo k výraznému nárůstu našich vědomostí o prehistorii jazyků staré Itálie. Tento pokrok se týká především sabellských jazyků. Nové objevy nápisné dokumentace a lingvistické vyhodnocení známých faktů, publikace monografických prací a souborná vydání epigrafických dokladů umožnily značný kvalitativní posun bádání na poli italských dialektů.¹

Některé paleoitalské nápisy byly známy již v 15. stol. – to je případ umberských Iguvinských tabulí; další oské doklady, jako je Cippus Abellanus a Tabula Bantina, byly nalezeny v 18. stol., téměř zároveň s objevením Pompejí. Vzhledem k tomu, že tyto texty jsou napsány abecedou odvozenou od etruské (kromě Tabule z Bantia, na které je použito latinské abecedy), byly ve své době mylně považovány za doklady etruštiny. Počátky vědeckého zkoumání jazyků staré Itálie spadají do poloviny 19. století. Za zásadní můžeme považovat dvě publikace, které poskytly základní historický a filologický aparát, umožňující další bádání v tomto oboru – jedná se o knihu *Die umbrischen Sprachdenkmäler* od autorské dvojice Aufrecht-Kirchoff z r. 1848 a o knihu *Die unteritalischen Dialekte* od Th. Mommsena z r. 1850. Mommsenova práce bývá právem považována za průlom v oblasti staroitalské filologie. Její přínos spočívá mimo jiné v tom, že dokazuje nezávislost vývoje alfabetských systémů na vývoji jazyka. Zásadní bylo pak poznání, že pro jeden jazyk byly v historické době užívány současně tři různé písemné systémy: na severu etruská abeceda, na jihu řecká abeceda a v pozdější době latinská abeceda. Tyto tři písemné systémy sloužily k zapisování oštiny, přičemž latinské označení *oscius* se vztahuje především k jazyku, kterým mluvily různé kmeny ve střední a jižní Itálii. Rovněž od Mommsena pochází označení umberské jazykem *sabellský* jazyk. Brzy byla rozpoznána příbuznost umberské jazyky a oštiny, takže mohla být k indoevropským jazykům, jež byly do té doby známé, přiřazena nová jazyková větev: osko-umberská.

---

¹ Viz rovněž EICHNER 1993, jenž předkládá soustavnou kritickou historii studií osko-umberských dialektů s příslušnou bibliografií.

Prudký rozvoj bádání na poli oštiny a umberštiny zaznamenáváme od konce 19. stol. ve studiích K. Bruggmanna² a jeho žáka R. von Planty – *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte, I,II*, Strassburg 1892, 1897; téměř současně vyšla také z pera anglického badatele R. S. Conwaye kniha *The Italic Dialects, edited with Grammar and Glossary*, Cambridge 1897, a konečně jmenujme ještě o málo mladší spis C. D. Bucka *A Grammar of Oscan and Umbrian*, Boston 1904, 1928², jenž byl po dlouhou dobu základním dílem ve svém oboru.

Krátce po 2. světové válce zaznamenáváme další významný posun v této oblasti, v r. 1953 vychází Vetterův *Handbuch der italischen Dialekte*, (I. Band: Texte mit Erklärung, Glossen, Wörterverzeichnis), a tato kniha se stala na další půlstoletí základním východiskem pro badatele na poli jazyků staré Itálie. Ve Vetterově díle pokračoval vydáváním nově objevených oských nápisů P. Poccetti (*Nuovi documenti italici, a complemento di manuale di A Vetter*, Pisa 1979). Dále jmenujme rovněž z italského prostředí knihu V. Pisaniho *Le lingue dell'Italia antica oltre il latino*, Torino, 1951, 1964², jež však nebyla přijata vědeckou veřejností tak vřele jako dvě předchozí díla. Na konci 70. let minulého století došlo k dalšímu pokusu nově zmapovat jazykovou situaci staré Itálie – vychází *Lingue e dialetti dell'Italia antica* (in: *Popoli e civiltà dell'Italia antica*, vol. VI, Roma 1978, ed. A. L. Prosdocimi). K oštině, umberštině a menším italským jazykům, označovaným souhrnně jako sabellské, tak přibyl nový jazyk – *jihopikénština*, resp. *medio-adriatico*.³ Konečně v r. 1986 vychází zásadní spis z oblasti paleoitalské fonologie *Lautgeschichte der umbrischen Sprache*, Innsbruck 1986, z pera G. Meisera.

Od 80. let 20. století zaznamenáváme neobyčejný rozmach studia jazyků staré Itálie. Vychází celá řada moderních komentovaných vydání stěžejních sabellských nápisných památek s kvalitními fotografiemi a faksimiliemi (viz zvl. A. L. Prosdocimi, *Le Tavole Iguvine I*, Firenze 1984; G. Rocca, *Iscrizioni umbre minori*, Firenze 1996 [umberština]; A. Marinetti, *Le iscrizioni sudpicene I. Testi*, Firenze 1985 [jihopikénština]; L. del Tutto Palma, *La tavola Bantina: proposte di rilettura*, Padova-Urbino 1983; L. del Tutto Palma [ed], *La tavola d'Agnone nel contesto italico*, Firenze 1996; A. Franchi de Bellis, *Le Iovile Capuane*, Firenze 1981; eadem, *Il Cippo Abellano*, Urbino 1988 [oština]; a dále např. M. L. Lazzarini – P. Poccetti, *Il mondo enotrio tra VI e V sec. a. C., l'iscrizione paleoitaleica da Tortora*, Quaderni di oστpaka 1,2, Napoli 2001) a bezpočet menších studií k jednotlivým nápisům. Bezmála po 50 letech od vydání Vetterova „Handbuchu“ vyšel dlouho očekávaný V. svazek rozsáhlého projektu označeného podle Vetterovy práce rovněž *Handbuch der italischen Dialekte* – H. Rix, *Sabellische Texte, die Texte des oskischen, umbrischen und süd-pikenischen*, Handbuch der italischen Dialekte gegründet von E. Vetter, B. V; Heidelberg 2002. Již v r. 2000 byl vydán III. svazek od J. Untermanna: *Wörterbuch des Oskisch Umbrischen* a další díly jsou plánovány (IV. svazek od Fr. Heidermanna o nominální slovtvorbě, II.

2 BRUGMANN 1890, 1893.

3 Viz MORANDI, A. 1978: *Le iscrizioni Medio-Adriatiche* LIDIA, 559–584.

svazek opět od H. Rixe – gramatika sabellských jazyků a konečně dotisk Vetterova I. svazku).

Pod pojmem osko-umberské dialekty, resp. sabellské jazyky (v italské odborné literatuře „italico“ = italské jazyky) dnes rozumíme skupinu cca jedenácti epigraficky doložených jazyků,⁴ kterými se mluvilo ve východní části střední Itálie a v jižní Itálii mimo Salentinský poloostrov. Tyto jazyky vykazují tak výrazné vzájemné shody v hláskosloví a morfologii, že můžeme předpokládat, že vychází ze společného prajazyka – „praoskoumberštiny“ resp. „prasabellštiny“.⁵ Sabellské jazyky se dnes člení na tři hlavní větve – oskou, umberskou a jihopikénskou.⁶ Kromě nejlépe doložených zástupců této jazykové skupiny – oštiny, umberštiny a jihopikénštiny (jazyka Sabinů) – počítáme dále mezi sabellské jazyky jazyk Paelignů (*Paeligni*), vestinštinu (*Vestini*), jazyk Marrucinů (*Marrucini*), jazyk Aequů (*Aequi*), volštinu (*Volsci*), jazyk Marsů (*Marsi*) i jazyk tzv. presamnitských nápisů (viz CRISTOFANI 1993, MEISER 1986); dále jazyk Herniků (*Hernici*), jazyk prelukánských nápisů, resp. etnika Oinostrů.⁷ V rámci oské jazykové skupiny sem náleží také epigrafická dokumentace menších etnik – jedná se o nápisy přiřazované společenství Hirpinů, Sidicinů, Frentanů, Larinatů a Daunů.

Během posledních let bádání na poli jazyků staré Itálie došlo k významnému prohloubení, zpřesnění a modernímu vyhodnocení našich znalostí. V nemalé míře k tomu přispěl jak značný počet nových epigrafických dokladů italských jazyků, tak i nová moderní komentovaná vydání s kvalitní fotodokumentací a faksimiliemi – viz výše. Počet sabellských epigrafických památek vzrostl od doby vydání Vetterova „Handbuchu“ zhruba o více než polovinu (300 nových nápisů, převážně však krátkých) a nárůst našich vědomostí o sabellských jazycích je nejen kvantitativní, ale i kvalitativní. Díky rozluštění neznámých znaků, novému čtení známých dokumentů a vyhodnocení nejnovějších nálezů je dnešní interpretace nápisných dokladů přesnější, podstatných změn rovněž doznalo rozčlenění jednotlivých jazyků v rámci osko-umberské jazykové větve (přibyla nová, jihopikénská skupina jazyků) a došlo také k výraznému posunu dosud udávaného časového horizontu výskytu prvních epigrafických památek sabellských jazyků. Nejstarším kompaktně doloženým jazykem byla doposud jihopikénština s nápisy již ze 6. stol. př. Kr., zatímco doposud známá umberská a oská nápisná dokumentace začínala až kolem r. 400 př. Kr. Podle současného stavu bádání spadají nejstarší sabellské nápisy – „paleoumberské“, hernické a presamnitské – do 7., resp. 6. stol. př. Kr. S těmito – byť ojedinělými – ranými doklady sabellštiny dostává mapa jazyků staré Itálie novou tvářnost a k početné etruské, méně četné latinské a faliské nápisné tradici ze 7.–6. stol. př. Kr. se připojuje spora-

4 Tento počet není konečný; v rámci oské jazykové skupiny máme rovněž epigrafickou dokumentaci menších etnik – viz níže.

5 MEISER 1998 používá termín „Urosko-Umbrisch“ nebo „Ursabellisch“, viz rovněž RIX 2002.

6 Viz RIX 2002.

7 Viz M. L. LAZZARINI – P. POCETTI 2001.

dická, avšak o nic méně významná tradice sabellského písemnictví, jež již od nejstarší doby vykazuje svébytné prvky (zvl. v používání specifického písma, odvozeného sice od řecko-etruské matrice, avšak s celou řadou inovovaných znaků).

RIX 2002 se nově pokusil o přesnější rozčlenění menších sabellských jazyků a nápisných památek, jejichž přiřazení k určitému etniku je v některých případech značně problematické. Nejstarší a zároveň co do počtu dokladů nejmenší je nová **jihopikénská jazyková skupina**. K ní náleží v první řadě jihopikénština – jazyk Sabinů, tj. vlastní jihopikénské nápisy z oblasti při Jaderském moři (dn. it. provincie Macerata, Ascoli Piceno, Teramo, L’Aquila, Chieti) pocházející ze 6.–4. stol. př. Kr. (celkem 23 textů převážně na kamenných stélách, psaných svébytným písmem). K jihopikénštině se dále přiřazuje jazyk tzv. presamnitských nápisů (cca 20)⁸ z Kampánie, Lukánie a Bruttia – jedná se o doklady sabellštiny, pocházející ze 6.–5. stol. př. Kr., tedy z doby před samnitskou expanzí (kol. r. 440 př. Kr.), se kterou se na jih Itálie dostává oština. K jihopikénštině jsou tyto nápisy přiřazeny na základě jazykových kritérií (viz také MEISER 1986). K této skupině náleží také velmi pozoruhodný delší nápis z Tortory, objevený v r. 1991 a nedávno publikovaný (viz M. L. Lazzarini – P. Poccetti 2001 – autoři přiřazují tento nápis etniku Oinotrů, „oinotrisch“).⁹ Nápis je vytesaný na cippu nalezeném v lokalitě Tortora (Cosenza), je datován na konec 6., resp. poč. 5. stol. př. Kr. Tento zajímavý doklad doposud neznámého jazyka, psaný bústrofedicky řeckou achajskou abecedou, má zřejmě veřejný/sakrální charakter a představuje konzervativní archaickou variantu sabellštiny, vykazující jazykové i grafické podobnosti s jihopikénštinou.

Umberská jazyková skupina – nevelká co do počtu nápisů (cca 50),¹⁰ avšak nejvýznamnější z hlediska rozsahu dochovaných památek (viz Iguvinské tabule) – zaznamenává rovněž přírůstky, a to jednak díky novým objevům, jednak na základě revidovaného čtení již známých památek. Tradiční časový horizont prvních dokladů umberštiny se tak posouvá téměř o dvě století zpět, a to zvláště díky nápisu z Tolfy (viz. obr. 1), publikovanému v r. 1985 (*setums: míom face*; 6. stol. př. Kr.), dnes pokládanému za paleoumerský.¹¹ Dalšími archaickými doklady sabellského jazyka, které jsou pokládány za sabinské,¹² resp. za paleoumerské¹³ jsou: nápis na nádobce z Poggio Sommavilla (viz. obr. 2, 2a), datovaný do 7. stol. př. Kr., a nápis z lokality Magliano Sabina z téhož období.

⁸ MEISER 1986 uvádí katalog presamnitských nápisů (PRS 1–7); srov. dále CRISTOFANI 1993 – nn 1–3 a 13–15; resp. RIX 1996, PRS 1–10; nejnověji RIX 2002 PS 1–20, přiřazuje sem také nápis A na misce z Garigliana (Latium) a rovněž nápis z Tortory. Nápisy se datují do VI. – V. stol. př. Kr. Jedná se o doklady jazyka blízkého jihopikénštině.

⁹ RIX 2002 jej označuje na základě geografického kritéria za prelukánský.

¹⁰ Z toho vlastních umberských nápisů je cca 36 (mimo Iguvinské tabule), celkem 8 nápisů menších národů (Marsů, Voslků, Aequů), k umberštině přiřazujeme rovněž 5 archaických nápisů z 6.–7. stol.

¹¹ RIX 1992b.

¹² MARINETTI 1983.

¹³ RIX 1996a.

Všechny tři nápisy mají rovněž společně zvláštní písmo odvozené od etruské abecedy, avšak s řadou inovací a zvláštních znaků. Zda jsou tři výše zmíněné nejstarší nápisy skutečně přímými předchůdci umberštiny, lze obtížně rozhodnout, neboť jednotlivé interpretace se navzájem dosti výrazně odlišují, nepochybně však představují nejstarší nám známé doklady sabellštiny.

K umberštině se tradičně přiřazuje rovněž převážně mladší nápisná dokumentace menších sabellských jazyků – tj. jazyka Volsků (známe dva nápisy),¹⁴ Marsů (5 nápisů)¹⁵ a Aequů (1 nápis).¹⁶ S výjimkou volského nápisu ze Satrika z 5. stol. př. Kr. pocházejí všechny doklady až z konce 4. stol. př. Kr. Dále s touto skupinou může souviset zatím nečetná nápisná dokumentace přisuzovaná etniku Kapenátů,¹⁷ RIX 2002 ji však pokládá za bližší latině a falištině.

14 Jde o nápis na bronzové tabulce z Velletri, *lex sacra*, Ve 222, RIX 2002 VM 2 ze 3. stol. př. Kr. a o arch. nápis na kovové sekerce z 5. stol. př. Kr. ze Satrica, (viz obr. 3) RIX 1992b, RIX 2002, VM 1.

Jediným spolehlivým dokladem volštiny však zůstává Ve 222 – tj. tabulka z Velletri.

V r. 1983 byl v Satricu objeven nápis o dvanácti znacích, vyrytý do miniaturní olovené sekerky, datovaný do V. stol. př. Kr., psaný zvláštní abecedou, která připomíná jihopikénské či kapenátské nápisy; jeho čtení a interpretace skýtá mnoho problémů. COLONNA 1984 čte: *ukus :ko :efiei*. RIX 1992a interpretuje tento nápis jako *ad lucum Aedii*. Nejnověji se tímto nápisem zabývala ROCCA 1997, která jej pokládá za onomastickou formuli v dativu. UNTERMANN 2000 zavádí pro jazyk tohoto nápisu označení paleovolština „paläovolskisch“.

15 Viz Ve 223–225, Pocc 218, resp. RIX 2002 VM 3–8.

16 Viz Ve 226, RIX 2002 VM 8.

17 Kapenátové – malá komunita sousedící na severu a západě s Falisky a na jihu s Etruský; jejich městy byly dn. Badia, Nazzano, Fiano Romano a Feronia. Etnolingvistická definice tohoto národa i jazyka je obtížná, historické prameny mlčí a epigrafické doklady jsou nečetné. V kapenátské oblasti byly nalezeny rovněž faliské nápisy. Ze VII.–III. stol. se dochovaly texty se zvláštními znaky – ovlivněné sabellštinou (*esú/m*), a zřejmě i falištinou (znak ve tvaru $\uparrow$), kterým se říká *kapenátské nápisy*. Korpus těchto nápisů čítá prozatím dle BAGNASCO-GIANNI – ROCCA 1995 devět dokladů, autorky pokládají za kapenátské následující nápisy: 1) abecedář z Leprignana ze VII. stol. př. Kr., považovaný však také za faliský viz PROSDOCIMI-FOGOLARI 1990; 2) dva krátké fragmentární nápisy z Narce ze VII. stol. př. Kr. o třech znacích, jejichž text zní *her*, resp. *hed*. Přiřazení těchto nápisů ke kapenátské epigrafické dokumentaci je však vzhledem k jejich délce sporné; ke kapenátským nápisům řadí obě autorky dále 3) nápis z Tolfy: *setums: míom/face*, pocházející ze VI. stol. př. Kr., viz COLONNA 1985; RIX 1992b však pokládá tento nápis za „paleoumberský“. Z kapenátské oblasti pochází rovněž archaické etruské nápisy; ke kapenátským nápisům počítají dále BAGNASCO-GIANNI – ROCCA 1995 s jistou rezervou nápis z konce VII. stol. př. Kr. 4) *tulatetulasurate*, s interpretačním čtením: *tulate tulas urate*; PISANI 1942 interpretuje koncové *-te* jako zakončení ie. imperativu, autorky pokládají nápis za polytoton a dávají jej do souvislosti s faliskými archaickými doklady. VETTER 1953 však tento nápis považoval za etruský. Dále ke kapenátským dokladům zařazují nápis 5) Ve 513, datovaný do V. stol. př. Kr., viz ROCCA 1996b. Viz rovněž COLONNA 1985, RIX 1992b. Konečně ze III. stol. př. Kr. pocházejí tři kratší vlastnické nápisy přímo z lokality Capena, 6–8) viz ROCCA 1996c: *K. Sares esú*; *A. Iripios esú*; *Al/ciuaiom esú*, na kterých se objevuje jméno vlastníka a sloveso „jsem“ v podobě *esú*. Zvláště archaické doklady kapenátských nápisů, citované v práci BAGNASCO-GIANNI – ROCCA 1995, se jeví jako problematické. Za kapenátské doklady bychom s nezbytnou dávkou opatrnosti doporučovali pokládat snad jen nápis z Leprignana (1), případně z Tolfy (3), dále (5) Ve 513 a zmíněné tři nápisy z III. stol. př. Kr.

Oská jazyková skupina je největší co do počtu nápisných dokladů i etnik, a to především díky novým nálezům – dnes máme k dispozici cca 650 nápisů z velmi rozsáhlého území, z toho vlastních oských nápisů je kolem pěti set. Většina nápisů pochází přibližně z let 420–80 př. Kr., v soukromé sféře se oština udržuje zřejmě ještě v 1. stol. po Kr. Zatím nejstaršími doklady sabellského jazyka oské skupiny jsou dva¹⁸ nedávno objevené nápisy z Agnani z konce 6. stol. př. Kr., přiřazované k antickému etniku Herniků.¹⁹ K oské skupině se pak řadí nápisné památky menších národů – Paelignů (cca 67 textů z 2. stol. př. Kr. a mladších), Marrucinů, Vestinů (12 nápisů od 3. stol. př. Kr.), Frentanů, Larinatů a Daunů (cca 19 dokladů snad od 3. stol. větš. nedatované), Hirpinů (cca 18 krátkých textů) a konečně cca 25 nápisů ze severní Kampánie, přičítaných etniku Sidicinů.

Dokumentaci jednotlivých sabellských jazyků citujeme dle E. Vetter, *Handbuch der italischen Dialekte*, I., Heidelberg 1953 – zkr. Ve; P. Poccetti, *Nuovi documenti italici, a complemento di manuale di A Vetter*, Pisa 1979 – zkr. Pocc; a konečně dle H. Rix: *Sabellische Texte, die Texte des oskischen, umbrischen und südpikenischen*, Handbuch der italischen Dialekte, B. V; Heidelberg, 2002.

1. Umberština

Naše znalosti umberštiny se zakládají převážně na textu Iguvinských tabulí, které jsou díky svému rozsahu i obsahu nejvýznamnější památkou umberštiny. Kromě tohoto jedinečného umberského dokumentu se dochovalo cca 36 kratších umberských nápisů pocházejících z IV.–I. stol. př. Kr.²⁰ Korpus nápisných dokladů umberštiny je dosti malý co do počtu dochovaných textů, avšak jeho význam pro studium italských jazyků je obrovský právě díky tomu, že obsahuje zmíněných 7 Iguvinských tabulí – unikátní a nejdelší dochovaný souvislý text (4 500 slov) na půdě staré Itálie i Řecka.

Nejnovější publikace Iguvinských tabulí, resp. studie o umberštině a edice menších nápisů: PROSDOCIMI 1978, 1989, 1984, RIX 1981, MORANDI 1982, ROCCA 1996a,²¹ ANCILLOTTI – CERRI 1996,²² RIX 2002.

¹⁸ COLONNA 1990, 1992, RIX 1998, viz níže oština.

¹⁹ Hernikové byli jihovýchodními sousedy Latinů. V 90. letech byly publikovány první dochované nápisné doklady jazyka Herniků, náležejícího k sabellským jazykům, RIX 1998 jej pokládá za bližší oštině. Celkem známe zatím mimo dvou zmíněných archaických hernických textů ještě jeden mladší – viz níže – oština.

²⁰ Souborná vydání menších umberských nápisů z poslední doby: RIX 1981; MEISER 1986; ROCCA 1996a; k umberštině přiřazujeme i několik arch. nápisů viz. pozn.10, RIX 2002.

²¹ ROCCA 1996a uvádí 29 krátkých nápisů a rovněž 6 textů, které se dochovaly pouze v opisech a legendy mincí. Z těchto kratších nápisů (označení *minori* platí vzhledem k Iguvinským tabulím) byly pouze destičky z lokality Colfiorito nalezeny v kontextu svatyně, ostatní nápisy, pokud je místo nálezu známo, pocházejí z hrobek, resp. nápisy R20 a R27 (citováno dle MEISERA 1986) byly nalezeny v blízkosti studny.

²² Viz rovněž starší edice VETTER 1953, DEVOTO 1940, PISANI 1964.

Umberská abeceda a nápisy

Umberština byla zapisována jednak umberskou abecedou odvozenou od abecedy etruské, jednak (v pozdější době) také abecedou latinskou, odhlédneme-li prozatím od archaických nápisů – viz níže. Umbrové převzali abecedu od Etrusků jako většina národů staré Itálie, avšak na rozdíl od ostatních archaických písemných tradic v Itálii, které adaptují převzatý sled znaků pro potřeby vlastního inventáře fonémů, nepřevzali Umbrové znaky chybějící na etruských abecedářích, nýbrž věrně zachovávali etruské písemné zvyklosti (tj.: nepoužívají znak pro *O, B, D, G*; umberské *K* může tedy mít fonetickou hodnotu /k/ i /g/ a *T* /t/ i /d/).²³ Podobně vokál *U* sloužil k zapisování jak /u/ tak /o/. Přestože je pro umberštinu doloženo *B*, často dochází k jeho záměně s *P*. Etruskou abecedou Umbrové rozšířili o dva nové znaky: Ϟ konvenčně přepisovaný jako ř s fonetickou hodnotou /ř/²⁴ a znak *d* přepisovaný jako ç s fonetickou hodnotou /š/.²⁵ Umberskou zvláštností je rovněž znak pro /h/ ve tvaru ϙ ; dále /v/ ve tvaru Ϛ ; podobně jako oština a etruština používá umberština znak *D* pro /r/ a znak ϛ pro /f/.

Nápisy

Tabulae Iguvinae: jedná se o 7 bronzových tabulí, nalezených v r. 1444 v podzemních prostorách amfiteátru v Gubbii,²⁶ které v r. 1456 zakoupila obec Gubbio (antické Iguvium), kde jsou dodnes vystaveny na radnici. Velikost jednotlivých tabulí kolísá (výška se pohybuje mezi 84–40 cm, šířka 56–30 cm); kromě III. a IV. jsou všechny tabule popsány z obou stran. Text tabule I-IV a převážná část tabule V jsou napsány v místní umberské abecedě odvozené od etruské, orientace písma je zde zprava doleva a interpunkci tvoří dvě tečky; text na zbylé části tabule V a tabulích VI a VII je proveden latinskou abecedou, orientace písma je zleva doprava, interpunkci tvoří jedna tečka. Datace tohoto ojedinelého dokumentu se dnes obvykle klade do doby od poč. II. stol. př. Kr. do poč. I. stol. př. Kr. Mezi oběma úseky textu redigovanými v jiných abecedách pravděpodobně není velký časový rozdíl. Text dochovaných tabulí je zřejmě opisem starších redakcí rituálních předpisů, jak naznačují stručné formule a archaismy v jazyce. Popis „lustrace“ na tab. I. b. se pokládá za mladší redakci pa-

23 Na nápisích v umberské abecedě stojí znak pro *K* resp. *T* na místech, kde je na umberských památkách psaných latinskou abecedou znak *C* a *G*, resp. *T* a *D*, PISANI 1964.

24 PISANI 1964, MEISER 1986. Na umberských latinských nápisích je tato hláska zachycována spřežkou *RS*. Viz rovněž ROCCA 1996a. Někteří vydavatelé umberských nápisů přepisují tento znak pomocí *D*. MEISER 1986 uvádí: prasabellským hláskám *t* a *d* etymologicky odpovídají v umberštině tři fonémy: *t*, *d* a ř. Tyto tři fonémy jsou zachyceny na umberských nápisích v latinské abecedě grafikou *t*, *d* a *rs*; později dochází ke změně intervokalickeho *d* > ř. Za paralelní můžeme pokládat rovněž změnu *d* > *r*, která proběhla také v latině.

25 Na umberských nápisích v latinské abecedě bývá tento znak přepisován buď jako *ś*, nebo jen *s*.

26 RIX 1983.

ralelních předpisů na tab. VI a VII, psaných latinskou abecedou.²⁷ Verze předpisů pro očištné obřady „lustratio“ na tab. I je totiž velmi stručným shrnutím celého rituálu, oproti týmž předpisům v „rozšířené“ verzi s modlitbami na tab. VI a VII.

Iguvinské tabule zřejmě představují svého druhu knihu rituálů či rituálních předpisů, jaké známe např. z Etrurie – *Liber linteus*. ANCILLOTTI-CERRI 1996 charakterizuje obsah Iguvinských tabulí moderní terminologií jakožto „breviář“ sestavený jako technický návod pro kněze konajícího obřady; tento návod zřejmě nebyl určen pro širší veřejnost. Text je monotónní, suše technický, jednotlivé formule se opakují.

Tabule I. a.–I. b. 9 popisuje obřady související s očištnými oběťmi ve prospěch města, bran a hájů.²⁸

Pro ilustraci uvádíme incipit tabule I. a. s latinským překladem dle VETTRA 1953:

este: persklum: aves: anzeriates: enetu:/ pernaies: pusnaes:

Istud sacrificium avibus observatis initio anticis posticis

preveres: treplanes: / iuve: krapuvi: tre buf: fetu: arvia ustentu:/

Ante portam Trebulanam Iovi Grabovio tres boves facito exta offerto

vatuva ferine: feitu: heris: vinu: heri puni:/ ukriper: fisiu: ikuvina: feitu: sevum:/
testiculos (?)...facito vel vino vel pulti; pro arce Fisia, pro civitate iguvina unum
quidque

kutef pesnimu ařepes arves:/tacitus supplicato arvinis(?) extis(?).²⁹

Text tabule I. b. dále obsahuje: I. b.(10–23) průběh očištných obřadů („lustratio“) obyvatelstva a obětování pramenům (24–39); nápis na tabuli I. b. (40–45) uzavírají oběti konané třetí den po „lustratio“.

Tabule II.: II. a. (1–14) hlavní slavnost bratrstva; II. a. (15–43) oběť pro gens Petronia; II. b. (1–21) oběť vepře a kozla pro Jova; II. b. (21–29) soukromá oběť telete;

Tabule III.–IV.: III. (1–36) a IV (1–32) obsahují oběť božstvům Pomonus a Vesona;

Tabule V. a. (1–28) -V. b. (1–7) usnesení bratrstva týkající se poplatků pro vykonavatele obětí; V. b. (8–18) pojednává o zvláštních povinnostech dvou „gentes“ vůči bratrstvu a o protislužbách bratrstva.

Obsahem nápisu na tabuli VI. a.–VI. b. 41 je podrobnější verze popisu obětí u tří bran viz tab. I. a.³⁰ Na oběť před Trebulánskou bránou navazují tři modlitby

²⁷ MORANDI 1982.

²⁸ Interpretace jednotlivých úseků se u většiny autorů liší. Uvádíme tradiční pořadí tabulí a interpretační názvy jednotlivých úseků dle VETTERA 1953.

²⁹ V moderním italském překladu (ANCILLOTTI – CERRI 1996) zní citovaný úsek přeložen do češtiny takto: „Kněz ať začne s tímto obřadem po rituálu pozorování ptáků před sebou a za sebou. Před branou Trebulánskou ať obětuje tři býky Jovovi Graboviovi. Podej plody země. Posvěť obětiny na stolci vínem a moukou: obětuj je za pevnost Fisia a město Iguvium. Modli se vždy v skrytu, nad masem a nad plody země.“

³⁰ Vzhledem k tomu, že oba texty I. a. a VI. a.–VI. b. 47 si odpovídají a text na tabuli č. VI je

/VI. a (23–34; 35–44; 45–55/. Viz úryvek VI. a. (22–34): modlitba k Jovovi Graboviovi, VETTER 1953:

pre. vereir. treblaneir. iuuve. grabouei. buf. treif. fetu. eso. naratu. uesteis
 Ante portam Trebulanam Iovi Grabovio boves tres facito. Sic narrato libans:
teio. subocau. suboco/ dei. graboui. ocriper. fisiu. totaper. iuouina. erer. nomneper.
 Te invocatione invoco, Di Grabovi, pro arce Fisia, pro civitate Iguvina, illius nomine,
erar. nomneper. fos. sei. pacer. sei. ocre. fisei./tote. iuouine. erer nomne
 huius nomine. Favens sis, propitius sis arci Fisiae, civitati Iguvinae, illius nomini,
erar. nomne. arsie. tio. subocau. suboco. dei. graboue. arsier. frite. tio. subocau/ suboco
 huius nomini; Sancte, te invocatione invoco! Di Grabovi, Sancti fiducia te invocatione invoco.³¹

VI. b. (42–47) pokračuje obětí v posvátných hájích, viz I. b. (7–9) opakování obětí, text odpovídá textu I. b.

VI. b. 48 - II. a. a VII. b. – obsah odpovídá rituálním předpisům „Iustratio populi“ a dalším rituálům stručněji vyloženým na I. b., zde v rozšířenější verzi.

Díky Iguvinským tabulím jsou naše znalosti umberského fonologického systému, morfologických paradigmat i syntaktických pravidel oproti ostatním jazykům staré Itálie velmi bohaté. I přes obsáhlou slovní zásobu, kterou tato památka skýtá (4 500 slov oproti zhruba 200–250 apelativům známým z oštiny), některá slovesná paradigmata (neznáme 1. os. plur. žádného dochovaného slovesa v žádném čase, dále zcela chybí doklady imperfekta a plusquamperfekta s příslušnými konjunktivy) zůstávají nedoložena nebo jen částečně doložena – tyto mezery jsou důsledkem specifického, tj. dosti jednostranného zaměření textu; rituální formule a termíny jsou často velmi speciální.³² Největším problémem spojeným s tímto dokumentem pro dnešní jazykovědu je slovní zásoba. Zhruba každému čtvrtému slovu Iguvinských tabulí nerozumíme,³³ tj. buď se jedná o výraz zcela neznámý, pro nějž nebyly nalezeny paralely v jiných italských jazycích nebo v latině, nebo o výraz, jehož interpretace je nejistá, případně známe díky kontextu jen jeden sémantický rys daného slova. Např. o umberském výrazu *praco*, doloženém na Iguvinských tabulích a na nápise z Corfinia (Ve 213,1), jehož význam je neznámý, můžeme jen říci, že se objevuje v rámci ety-

---

podrobnějším pojednáním o shodných rituálech u tří bran, zařazuje se text této tabule v novějších vydáních PROSDOCIMI 1978, 1989, na začátek, resp., ANCILLOTTI-CERRI 1996, bezprostředně za tab. I. a.–b.

31 ANCILLOTTI-CERRI 1996 uvádí překlad do italského, který přeložen do češtiny zní: „Před Trebulánskou branou obětuj tři býky Jovovi Graboviovi a při úlitbě se takto pomodli: ‚Vzývám tě Jove Grabovie touto modlitbou za pevnost Fisiů a za město Gubbio, oním i jejím jménem (tj. jménem jich obou). Buď nakloněn, buď přízniv pevnosti Fusia a městu Gubbio a jejich jménu. (Dále se překlad poněkud liší od Vetterovy interpretace.) Touto formulí se k tobě modlím, Jove Grabovie a ve vše v rituální formulí se k tobě obracím se svou modlitbou“.

32 Viz RIX 1981.

33 RIX 1981.

mologické figury *praco pracatarum*, která následuje po další etymologické figurě *tertiame tertim* pravděpodobně se jedná o označení určitého místa, které hraničilo s posvátným místem, odkud augurové pozorovali let ptáků.³⁴ V důsledku těchto skutečností je řada míst v textu Iguvinských tabulí nejasná, a musíme tedy k interpretacím a překladům umberských památek přistupovat s jistou dávkou opatrnosti. Pro účely naší práce na tomto místě neuvádíme přehled umberské ani oské mluvnice a odkazujeme na řadu publikací, které se věnují souvislému výkladu oské a umberské gramatiky: R. v. Planta, *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte, I-II*, 1892, (1974); C. D. Buck, *Grammar of Oscan and Umbrian*, 1904, 1928; G. Botigliani, *Manuale dei dialetti italiani*, 1954; V. Pisani, *Le lingue dell'Italia antica oltre il latino* 1964; G. Meiser, *Lautgeschichte der umbrischen Sprache*, 1986.

Menších umberských nápisů je cca a 36 jejich význam pro bádání o umberštině spočívá v tom, že je lze často datovat – na rozdíl od Iguvinských tabulí – na základě archeologických kritérií a mimoto jsou zdrojem našich vědomostí o nářečních variantách v umberštině. Z typologického hlediska můžeme tyto nápisy rozdělit do následujících skupin: náhrobní nápisy (na urně a na náhrobních cihlách Um 25–30);³⁵ vlastnické nápisy na menších předmětech (Um 31–39, nápis Um 38 je biligvní – umbersko-latinský); dedikační nápisy na soškách a kovových destičkách (Um 16–23); dále se dochovaly čtyři nápisy na cippech, z nichž Um 10–12 sloužily pravděpodobně jako mezníky;³⁶ další kategorií jsou nápisy zřejmě veřejného charakteru na kamenných blocích (Um 5–9, Um 8 je na slunečních hodinách); známe rovněž legendy mincí (nUm 1–2).

Příklady menších umberských nápisů:

nUm 2: legenda mince z Iguvia: *IKUVINS*

Um 16: dedikační nápis na bronzové soše (1,41m vysoké) tzv. „Mars z Todí“, datovaný na konec V. – poč. IV. stol. př. Kr.³⁷ Nápis je vyryt ve *scriptio continua* zprava doleva:

ahal trutitis dunum dede = Ahal Trutitis donum dedit.³⁸

Archaické nápisné doklady přiřazované dnes k umberštině:

V roce 1985 byl publikován nový archaický nápis na kráteru, pocházející z jižní Etrurie, z nekropole u lokality Tolfa (dn. prov. Roma) – COLONNA 1985 jej datuje do období 580–560 př. Kr.³⁹ Nápis byl vyryt kolem „ucha“ nádoby zleva doprava abecedou se zvláštními znaky a jedním interpunkčním znamén-

34 Význam tohoto výrazu dle UNTERMANN 2000 (*Wörterbuch des oskisch-umbrischen*).

35 Nápisy citujeme dle RIX 2002.

36 RIX 1981, 2002.

37 Viz rovněž Ve 230, ROCCA 1996a, č.19, Todí 2.

38 Přesný přepis nápisu zní de facto *ahal trutitis funum feře*, neboť na nápisu je již použito znaku pro /ř/ – 𐌒

39 Viz COLONNA 1985, RIX 1992b, viz výše BAGNASCO-GIANNI – ROCCA 1995.

kem, které je tvořeno třemi tečkami. Definitivní restituci textu provedl RIX 1992b, který jej čte *setums: míom*⁴⁰ *face* „Septimius me fecit“ viz obr. 1. Nápis patří do kategorie nápisů na tzv. „mluvících předmětech“, bohatě zastoupených v rámci archaických dokladů latiny, etruštiny a falíštiny, nápis můžeme přesněji definovat jako „podpis výrobce“.⁴¹ Autor první edice nápisu jej přiřadil z hlediska jazykového k paleoitaličtině, RIX 1992b a 2002 jej pokládá za doklad paleoumberštiny. Grafickými zvláštnostmi nápisu je užití znaku fénické abecedy pro *samekh* ve tvaru čtverce s vepsaným křížkem,⁴² tomuto znaku přisuzuje RIX 1992b v souladu s jihopikénskými písemnými zvyklostmi fonetickou hodnotu zavřeného *e* a přepisuje jej jako *í*. Kapenátské nápisy připomíná znak pro /f/ ve tvaru ↑ (doložený na faliských nápisech) s oblými šikmými hastami.⁴³ Nález tohoto archaického sabellského nápisu v kontextu nekropole, nacházející se na etruském území daleko od Tiberu, můžeme přisuzovat náhodě. Vždyť z etruského území – z Gabií pochází rovněž mimořádně archaický řecký nápis⁴⁴ a etruské nápisy byly nalezeny rovněž na teritoriu Latinů a Herniků. Tyto skutečnosti svědčí o bohatých vzájemných stycích národů staré Itálie již v archaickém období. Paleoumberský nápis z Tolfy tedy výrazně posouvá časový horizont dokladů umberštiny téměř o dvě století zpět a naznačuje existenci specifického „starosabellského“ písemného systému, který s různými modifikacemi používali zřejmě v archaickém období Sabinové, Kapenátové, Umbrové a Volskové.

Umberština se vyvíjela pod etruským kulturním vlivem, geograficky izolována od ostatních jazyků. To patrně vedlo také k tomu, že Umbrové přestali používat starosabellský písemný systém a převzali abecedu etruskou (viz MARINETTI 1985, POCCETTI 1994, 1999). Jazyková báze umberštiny je blízká jihopikénštině, kterou někteří badatelé pokládají za „protoumberštinu“, tj. za chronologicky starší jazykovou vrstvu náležející k umberštině.⁴⁵ RIX 2002 přiřazuje 5 doposud známých archaických textů ze 7./6. stol. př. Kr., nalezených na hraničních územích Sabinska a Etrurie s Umbrií (Um 2–4 a 40–41),⁴⁶ díky gra-

40 Tvar *míom* = lat. *me* nebyl dosud doložen, avšak vzhledem k dokladům *umb. tiom*, jihopik. *tíom* lat. *te*, a osk. *siom* se je zcela legitimní pokládat tento tvar za ak. sg. zájmena 1. os.

41 Obdobné „podpisy výrobce“ známe i z archaických nápisů latinských *duenos med feced; manios med vhevoked*; faliských *med fifked* (Giacomelli 1963 LF 11); a etruských *...ana mini zinake...* (Rix 1992 *Etruskische Texte*, Fe 6.1).

42 Tento znak je doložen rovněž na archaickém volském nápisu ze Satrika s fonetickou hodnotou /h/, RIX 1992a.

43 Viz pozn. 17, Kapenátové.

44 Jde o vázu z hrobky nalezenou v lokalitě Osteria del'Osa nesoucí krátký nápis v řecké abědě, *eulin*, datovaný kolem r. 770 př. Kr.

45 Viz MARINETTI 1985, ROCCA 1996b, POCCETTI 1994, 1999. Tato hypotéza však není přijímána všemi badateli bez výhrad. MEISER 1987 uvádí, že za současného stavu našich vědomostí nelze dokázat existenci původní jihopikénsko-umberské jazykové jednoty, resp. společného protoumberského jazyka.

46 Tj. výše citovaný nápis z Tolfy, *setums: míom face* a dále nápis z Poggio Sommavilla, Magliano Sabina a dále dva fragmentární nápisy Um 40 z Chiusi a Um 41 pocházející z neznámé lokality, které zde nebereme v úvahu (neinterpretovány).

fickým zvláštnostem a na základě jazykových kritérií k umberštině pod názvem „paleoumberština“, a jihopikénštinu pokládá za samostatný jazyk. Dalšími starosabellskými památkami jsou tedy následující nápisy, pokládané vzhledem k místu nálezu doposud za sabinské. Nejdelším a nejčastěji interpretovaným nápisem je nápis na nádobce z lokality Poggio Sommavilla viz obr. 2, 2a.⁴⁷ Nádobka byla nalezena v hrobce ženy a datuje se na konec VII., resp. poč. VI. stol. př. Kr. Nápis je rozdělen do tří segmentů, z nichž jeden běží kolem hrdla nádoby a zbyvající dva na protilehlých stranách, orientace písma je zleva doprava, interpunkce – jedna tečka. Osud tohoto nápisu dokumentuje snad všechny potíže, se kterými se badatelé při interpretaci archaických textů fragmentárně doloženého jazyka mohou setkat. Nápis byl poprvé publikován v r. 1896,⁴⁸ poté se na několik desítek let ztratil a byl znovu objeven až v r. 1975 v Bostonu (Museum of Fine Arts). Postupně byl pokládán za etruský a faliský, až Vetter⁴⁹ vylovil hypotézu, že by se mohlo jednat o starosabinskou epigrafickou památku. BRIQUEL 1972 se pokusil o srovnání epigrafických dokladů z kapenátské a jihopikénské oblasti, které spojuje užívání zvláštních grafických znaků, navrhl čtení *aletneupodedik: felfs/skerfs / deduseh* a pokusil se o částečnou interpretaci: „Aletne (Aletinus) obbam dedicavit (resp. dedicatam) dedit.“ Ostatní výrazy neinterpretuje, poládá je za dativy či akuzativy. Briquelův přínos spočívá hlavně v tom, že se pokusil o kulturní interpretaci textu, jenž dokumentuje šíření písma k neetruským, v tomto případě tedy k sabellským národům.

MARINETTI 1991, která se tomuto nápisu věnovala v několika člancích,⁵⁰ uvádí následující nové čtení:

a) *faltenei pohehike/ufs*, resp. třetí písmeno od konce může být rovněž *R* tj.: *rfs*; b) *skerfs/*

c) *hedusef*, resp. třetí písmeno může být také *H* tj.: *hehusef*. Grafické zvláštnosti: *H* ve tvaru prázdného obdélníku □, které se objevuje rovněž na nápisech z kapenátské oblasti, *F* ve tvaru 8, čtyřhastové *S*. Nápis je ve *scriptio continua*, objevuje se i jedno interpunkční znaménko; jedná se zřejmě o tři výpovědi, umístěné na různých místech nádoby. Nápis činí značné hermeneutické potíže, MARINETTI 1991 interpretuje výraz *pohehike* na nápisě a) jako slovesný tvar odpovídající faliským nápisům typu „podpis výrobce“ s významem „udělal, vyrobil“ (ve fal. *fifiked*). Závěrečnou sekvenci nápisu *hedusef* pak interpretuje MARINETTI 1991 a ROCCA 1996b jako 3. os. plur. perf. slovesa od kořene „*dare*“, resp. jako darovací formulí, a celý text pak pokládá za typickou formulářovou sekvenci archaických nápisů srovnatelnou např. s latinským nápisem CIL 561 „Cista Ficoroni“⁵¹, bez konkrétního překladu všech výrazů: tj. *faletnei* (dat. adresáta) *pohehike* (sloveso) *ufs* (subjekt) *skerfs* (subjekt) *hedusef* (sloveso). Ko-

47 MARINETTI 1991.

48 PASQUI 1896.

49 Viz VETTER 1953, č. 362.

50 MARINETTI 1983, 1991, MARINETTI-PROSDOCIMI 1994.

51 Text zní: *Nouios Plautios med Romai fecid Dindia Macolnia fileai dedit*.

nečně RIX 1995 přisuzuje tomuto nápisu žertovný charakter – odkazuje přitom na celou řadu archaických nápisných hříček etruské, latinské a faliské provenience,⁵² čte: a) *faleine! poieí skerfs* b) *skerfs* c) *heruseí* a interpretuje jej jako paleouberský, resp. starosabinský⁵³ *faleine* (vok. sg. od vl. jm. „Falendus“) *poieí* (dat. táz. zájm. *cui*) *skerfs* (nomen actionis od sl. kořene *skerb^h k lat. *scribo*)⁵⁴ *heruseí* (dat. sg. m. part. perf. akt. od sabell. kořene **her-* s významem chtít, přát si).⁵⁵ Tato interpretace vychází tedy z myšlenky žertovného obsahu nápisu ve formě otázky, jež sice není příliš obvyklá – avšak podobné doklady známe z oštiny a etruštiny;⁵⁶ této ideové interpretaci přizpůsobuje autor také své čtení jednotlivých znaků nápisu. Jak je však vidět ze samotné povahy textu, jenž je v rámci dokumentace sabellských jazyků více méně izolován, jeho čtení a interpretace jednotlivých znaků je spojena se značnými obtížemi – porozumění dokumentům tohoto typu v podstatě není možné bez úzkého propojení čtení textu s interpretačním záměrem. V současné době jsme tedy u některých archaických nápisů schopni odhadnout „žánr“, případně vytušit jejich obsah, ale vše ostatní zatím zůstává v oblasti hypotéz.⁵⁷

Dalším dokladem je nápis na vázových fragmentech z lokality Magliano Sabina (Colli di Gilio), datovaný do VII. stol. př. Kr., viz ROCCA 1996b:⁵⁸

a): *sat[ ]ehruf[r]ah iu [-?]-h doukioí her* b):*[-?]- ioh a [-?]-*. Nápis nebyl zatím uspokojivě interpretován, RIX 1992b rozeznává ve tvaru *dukioi* možnou dativní koncovku v rámci dedikačního kontextu celého nápisu – i zde platí, co bylo řečeno o nápise z Poggio Sommavilla. Nakolik představují tři výše podrobněji zmiňované archaické nápisy skutečně nejstarší doklady umberštiny, sabinštiny, případně jiného sabellského jazyka nelze v současnosti bezpečně posoudit. Typologická rozrůzněnost dochovaných dokladů však naznačuje, že znalost písma v této oblasti v VI. stol. př. Kr. již nebyla jen bezvýznamnou epizodou. Nepochybně se však jedná o nejstarší doklady jazyka náležejícího k osko-umberské jazykové větvi, srovnatelné s nejstaršími doklady latiny či etruštiny. V našich úvahách o prvních stoletích písemné tradice ve staré Itálii musíme tedy počítat také se sabellským elementem, který se neomezuje jen na oblast Sabinska či střední Itálie, ale je doložen také v Kampánii a Lukánii v podobě presamnit-

52 Viz např. *Duenív nápis*; faliský polyptoton *Ve 242 propramom: pramed[u]mon:...*; resp. *Ve 243*; a dále delší etruské archaické nápisy, jimž sice nerozumíme, avšak je opodstatněné se domnívat, že mohou obsahovat žertovné pasáže či hříčky – viz např. *Fa X.1*, *Fa X.2* atd.

53 „Falendo, per chi (è) lo scritto?“ (a); „Lo scritto?“ (b); „(è) per colui che l'ha ordinato“ (c) s alternativním čtením c) *heduseí* = „per colui che l'ha ricevuto“.

54 Tedy s významem „psaní“ či „nápis“.

55 Resp. čtení segmentu c) *heduseí* interpretuje RIX 1995 jako dat. sg. part. perf. akt. od ital. kořene **hed-*, který odpovídá protoie. kořeni **g^hed-* dostat, vzít.

56 Viz RIX 1995 – cituje příklady.

57 Viz ROCCA 2001, zatím poslední studie věnovaná mápisu z Poggio Somavilla přináší opět nové čtení a interpretaci.

58 Viz rovněž MORANDI 1988, CRISTOFANI 1996.

ských, resp. prelukánských nápisů, které – jak již bylo řečeno – mají styčné body s jihopikénštinou – viz níže.

Umberštinu můžeme tedy stručně charakterizovat jako jazyk velmi inovativní v oblasti fonologie na jedné straně, avšak konzervativní v morfologii. To má postupně za následek rozpad morfologického systému – zůstane velké množství nepravidelných paradigmat. Umberština byla zřejmě na rozdíl od oštiny jazykem teritoriálně omezeným na mluvčí jedné komunity. Ať už docházelo k jakýmkoli expanzím umbro-sabinského obyvatelstva, umbersky mluvili jen Umbrové.⁵⁹

2. Jihopikénština

Jihopikénština – jazyk blízký umberštině, nově pokládáný za samostatnou větev sabellských jazyků, je doložen na 23 nápisech ze VI.–V. stol. př. Kr., pocházejících z oblasti střední Itálie při Jaderském moři, která sahá zhruba od Ancony po L'Aquila, západní hranici pak vymezují Apeniny. MORANDI publikoval v r. 1974 do té doby známý korpus jihopikénských nápisů – označuje je jako *medio-adriatico*.⁶⁰ Nově vydala korpus jihopikénských nápisů MARINETTI 1985.⁶¹ Označení *jihopikénské nápisy* a *jihopikénština*⁶² bylo odvozeno od geografického rozšíření nápisné dokumentace, protože nemáme k dispozici žádné zprávy antických autorů o národech, které tuto oblast obývaly. MARINETTI 1985 navrhuje přiřazení této dokumentace k sabinštině, vzhledem k tomu, že se na nápisě z Penna S. Andrea objevuje výraz *safínús*, tj. sabinus. Historické a kulturní kontakty jihopikénské oblasti se sabinskou jsou dokumentovány jednak v oblasti jazyka, jednak v oblasti písemného systému a materiální kultury, rovněž RIX 2002 pokládá jihopikénštinu za jazyk Sabinů.

K jihopikénštině se dále přiřazuje jazyk tzv. presamnitských nápisů (cca 20) z Kampánie, Lukánie a Bruttia – jedná se o doklady sabellštiny, pocházející ze 6.–5. stol. př. Kr., tedy z doby před samnitskou expanzí, viz níže.

Korpus jihopikénských nápisů je typologicky velmi kompaktní a čítá, jak již bylo řečeno, 23 nápisů; mimo vlastní území byly nalezeny dva další jihopikénské nápisy: z Bologni a z lokality Canosa di Puglia pocházejí nápisy na helmách. Jihopikénské nápisy jsou obtížně datovatelné, protože u většiny není znám archeologický kontext a chybí také paleografická kritéria. Dochované památky, datované do VI. – V. stol. př. Kr., náleží převážně do kategorie monumentálních náhrobních nápisů nejvýše postavených představitelů tehdejší aristokracie, resp. válečníků. Nápisy jsou vytesány na hranatých kamenných blocích, na kamenných stélách – některé z nich jsou antropomorfní (stély z Bellante, TE. 2, TE.

59 Viz MEISER 1996.

60 MORANDI 1974.

61 Uvádí bibliografii předchozích studií a přehled bádání, na který zde odkazujeme. MARINETTI 1985 tento jazyk pokládá za „protoumberštinu“.

62 Ve starší literatuře rovněž sabellština, paleosabellština, pikénština, jižní italičtina a „medio-adriatico“.

3)⁶³, resp. zdobené reliéfem (stély z lokality Penna S. Andrea TE. 5, TE. 6.). Nejznámější a nejpozoruhodnější jihopikénskou památkou je nápis na soše válečníka z Caestrana („guerriero“ di Caestrano, AQ. 2.), který je vytesán na pravém sloupku, podpírajícím sochu.

Jihopikénská abeceda představuje grafický systém dosti odlišný od ostatních známých archaických písemných systémů, u kterých můžeme v celku spolehlivě určit výchozí matici: tou je řecká alfabeta, kterou převzali Messapiové, Samnitě i ostatní kmeny na jihu Itálie přímo od obyvatelstva tamních řeckých kolonií, resp. nepřímo – prostřednictvím Etrusků – se dostává již částečně modifikovaná řecká alfabeta, tj. „etruská“ abeceda, k národům střední a severní Itálie. Jihopikénská ortografie je zřejmě částečně odvozená od etruské (jistě paralely nacházíme na nápisích sabinských, kapenátských a na paleoumberském nápisu z Tolfy [viz obr. 1], resp. na paleovolském nápisu ze Satrica [viz pozn. 14, obr. 3]), resp. na některých presamnitiských nápisích viz níže), avšak vykazuje mnohé inovace – nové jinde nedoložené znaky, které do značné míry ztěžovaly správné čtení jihopikénských dokladů. MARINETTI 1985 se zasloužila o definitivní „rozluštění“ jihopikénského písemného systému.

Jihopikénská abeceda není jednotná, objevují se lokální varianty jednotlivých znaků. Uvádíme přehled nejdůležitějších grafických odlišností oproti běžným staroitalským písemným zvyklostem: /g/ ve tvaru <; /v/ ve dvou variantách **F** a v podobě ; /h/ ve tvaru prázdného čtverce ; /i/ v podobě , , a , resp. ve tvaru ; /o/ v podobě tečky *; /p/ ve tvaru , /q/ ve tvaru prázdného košočtverce , resp. , příp. s vepsanou tečkou , ; /t/ v podobě **T. I** a dále ; /u/ ve tvaru ; /ú/ ve tvaru trojzubce obráceného vzhůru nohama ; a /f/ tvořeno dvěma tečkami *; jediným znakem s doposud nejasnou fonetickou hodnotou zůstává znak ve tvaru hvězdičky *, doložený pouze 2x, s patrně konsonantickou hodnotou. Orientace písma na jednotlivých nápisích značně kolísá, dochází jednak k častému psaní jednotlivých písmen vzhůru nohama, a to i na stejném řádku bez zjevného důvodu, vlastní ductus pak odpovídá jen částečně na některých nápisích bústrofédickému schématu, na jiných se uspořádání textu blíží scriptio serpentina, často se text nápisu zřejmě přizpůsobuje tvaru stély bez jasné snahy o určité schematické uspořádání. Interpunkci převážně tvoří tři tečky, na nápisu AP. 4 slouží jako interpunkce svislé čáry, nápisy TE. 4 a AQ. 2 jsou ve *scriptio continua*.

Jedním z nejstarších jihopikénských nápisů je TE. 4⁶⁴ pocházející z vykopávek nekropole v blízkosti lokality Campoalano, datovaný do 1. čtvrtiny VI. stol. př. Kr. Tento nápis se výrazně odlišuje od monumentálního charakteru převážné většiny jihopikénských dokladů (kamenné bloky a stély); je totiž vyrytý na víčku malé nádoby (pyxis). Nápis běží zprava doleva, text ve *scriptio continua* zní: *apiesesum* tj. *apies esum*. Jedná se o vlastnický nápis na tzv. „mluvícím“ předmětu se jménem vlastníka, zřejmě v genitivu se slovesem *existentiae*, tedy „jsem

63 Nápisu citujeme dle souborného vydání MARINETTI 1985. V případě velmi poškozené stély Te. 3. již nelze s jistotou říci, zda byla rovněž zdobena antropomorfním reliéfem či ne.

64 MARINETTI 1985.

(vlastnictvím) A⁴. Nápis sleduje klasický formulář vlastnických nápisů typický pro osko-kampánskou oblast (viz níže). Tento nápis, na rozdíl od monumentálních stél představujících do značné míry nápisy veřejného charakteru, jak napovídají jejich rozměry a materiál, patří do kategorie dokladů ze soukromé sféry, jež v archaickém období převažují v latinském, etruském a faliském písemnictví.

Dalším pozoruhodným jihopikénským dokumentem je nápis na stéle z Bellante TE. 2. Jde o pískovcovou stélu velkých rozměrů (výška 175 cm, šířka cca 75 cm) s reliéfním vyobrazením postavy, kolem které je ve scriptio serpentina vytesán nápis: *postin: viam: videtas: tites: tokam: alies: esmen: vepses: vepeten*.⁶⁵

Nápis je pravděpodobně oslavnou básní na náhrobku významné osobnosti, vlastní text je rozdělen na tři symetrické části, tvořící zřejmě přízvukně sestupné rytmické celky⁶⁶ s bohatou aliterací, mezi prvním a druhým veršem je použito homoiteuton. Uvádíme pokus o interpretaci a překlad tohoto nápisu z pera H. EICHNERA 1991:

<i>1 postin: viam: videtas</i>	Dort am Wege sehet Ihr
<i>2 tetis: tokam: alies</i>	Die Soundso (Gestalt,...) des Titus Allius
<i>3 esmen: vepses: vepeten</i>	auf diesem steinernem Grabmal. ⁶⁷

Jedná se o náhrobní nápis který, podobně jako pozdější latinské „mluvící“ epitafy oslovuje čtenáře a zároveň patří do rodiny archaických metrických nápisů, rozšířených v řecké, italské i neitalské písemné tradici ve staré Itálii.⁶⁸

Dalším fascinujícím jihopikénským dokumentem je monumentální stéla (výška 218 cm, šířka 37,5 cm, tloušťka ca 15 cm) objevená v r. 1973 v lokalitě Penna S. Andrea v blízkosti Terama, datovaná do 1. pol. V. stol. př. Kr. Stéla je nahoře zdobena reliéfním schematickým vyobrazením hlavy zesnulého, resp. osoby, které byl tento pomník věnován. Nápis relativně dlouhý (17 slov) byl vytesán jako vertikální *bústrofedon*.

Text nápisu (TE. 5) uvádíme opět s německým překladem, EICHNER 1991:	
<i>šidom: safinús: estuf: ešelsít:</i>	Dies haben die Sabiner hier errichtet
<i>tiom: po/vasis: pid aítúpas:</i>	dich, Povasis, was du vollbracht hast, als
<i>fitiasom: múfqlúm</i>	Monument d(ies)er Taten.
<i>me[nlt]fistrúf: nemúnel: praistaít:</i>	Vor Mefister Nemo ragt es auf
<i>panivú: meitims: saffinas:</i>	Solange wie der Dank der sabinischen Gemeinde
<i>tútas: trebegies: tiúú:</i>	(sc. währt) gegenüber Titus, des Trebecius (Sohn)

⁶⁵ Nápis uvádíme v prepisu EICHNERA 1991, s interpretačním čtením výrazu *tetis* – *tites* dle MEISERA 1987.

⁶⁶ Viz o tom podrobně EICHNER 1991, který uvádí rovněž metrický rozbor vybraných jihopikénských nápisů, resp. EICHNER 1989–90a, c; a idem 1993.

⁶⁷ Interpretace jednotlivých výrazů: *postin* předložka s Ak. odkazující na místo; *viam* k lat. *via* cesta; *videtas* k lat. *videre* tj. *videtis*; *tokam* k lat. *toga*; *esmen* k lat. *is, ea, id*; *vepeten*, příp. *lepetin* snad k lat. *lapis*, UNTERMANN 2000 výraz překládá jako: stéla, pomník; *vepses* k řec. *λέπας*, skála. Dále odkazujeme na výklad autora v pracích citovaných v předchozí poznámce a na Slovník osko-umberských dialektů, viz UNTERMANN 2000.

⁶⁸ Viz EICHNER 1993.

*praistaklasa: posmúi*⁶⁹

dem diese (sc. die Stammgemeinde) Stätte seines ruhmvollen Wirkens ist.⁷⁰

Dalším jihopikéňským básnickým epitafem je nápis AP. 2 na cippu z Castignana, který začíná slovy *matereih: patereih*, tedy zřejmě dedikací matce a otci.

Spolehlivé čtení, datace a interpretace jihopikéňských dokumentů sice zaznamenala během posledních patnácti let značný pokrok, viz MEISER 1987, EICHNER 1989–1990, 1991, JANSON 1991, zatím je však stále *in statu nascendi*. Doposud nebyly publikovány monografické studie zabývající se gramatickými strukturami jihopikéňštiny, rovněž interpretace většiny nápisů, pokud existují, jsou více méně aproximativní. Jihopikéňská slovní zásoba čítá cca 140 slov, z nichž ovšem zatím rozumíme jen dosti omezenému počtu.

Jihopikéňské nápisy jsou zajímavým svědectvím národní písemné tradice, charakterizované vlastní silně inovovanou abecedou. Na archaických dokladech etruských či latinských převažují v prvních stoletích písemnictví kratší nápisy na menších, často drahých předmětech, patřících do soukromé sféry, zatímco monumentální nápisy veřejného typu z nejstaršího období jsou doloženy jen velmi sporadicky a jejich počet viditelně narůstá až od V. stol. př. Kr. Naproti tomu v případě jihopikéňských památek máme co dělat s monumentálními nápisy zřejmě náhrobními či oslavnými, nepochybně však zamýšlenými jako nápisy veřejné – jak o tom svědčí jejich rozměry a výzdoba. Nakolik můžeme na některých z nich tušit ještě vzhledem k orientaci písma, která čtení spíše ztěžuje, magickou moc přičítanou písmu v jeho počátcích, je ovšem sporné. V každém případě představují jihopikéňské dokumenty v souladu s tradicí řeckou i italskou, avšak zřejmě v daleko větší míře, texty stylisticky a podle všeho i metricky silně propracované. Označení těchto nápisů jako „básnické epitafy“ není nadsazené, vezmeme-li v úvahu, že nejčastěji používaný stylistický prostředek – aliterace, která se objevuje na dvou až třech po sobě následujících slovech, je doložena nejméně 1x (na čtyřech nápisech), na ostatních 6x a na výše citovaném nápisu TE. 5 z Penna S. Andrea dokonce 7x.⁷¹

⁶⁹ Viz rovněž MARINETTI 1985 a její interpretaci jednotlivých slov a celé struktury textu. Uvádíme novější interpretační překlad, viz EICHNER 1991.

⁷⁰ EICHNER 1991 interpretuje jednotlivé výrazy takto: *šidom* neutr. demonstrativum toto; *sařinús* označení pro Sabiny; *estuf* tady, zde; *ešelsút* k lat. excellere; *ítom* ak. sg. zájmena 2. os. (viz rovněž, umberština); *Povasis* zřejmě vlastní jméno; *pid* uvádí vztahnou větu; *aitupas* 2. os. sg. přez. nebo konj. snad k lat. *ago* ve smyslu *actum habere*; *fitiasom* gen. pl. a-*km*. subst. k lat. *fetialis*; *múřqlúm* snad nom. sg. o-*km*. subst. k lat. *monstrum* ve smyslu pomník; *mefistruí nemúneí* dat. sg. m. nebo n. s nejasným významem, autor překladu má za to, že jde o jména božstva; *praistalt* *prai* + *stare*, intrans. 3. sg. přez. s významem postavit, zřídít; *panívú* k lat. *quandiu*; *meitims* nom. sg. subst. zde dle autora překladu vděk; *sařinas tutas* snad gen sg., jihop. *tuta* umb. *touta* odpovídá lat. *civitas*; *trebeciés* (gen. sg. jméno otce) Trebecius; *títú* dat. sg. (praenomen) Titus; *praistaklasa* nejasný význam snad locus praestantiae; *posmúi* nejasný význam, snad zde, tady.

⁷¹ Viz JANSON 1991, který uvádí rovněž další případy rozšířené aliterace: *viam videtas*, *vep-
ses vepeten*; kontaktní aliterace: *fitiasom múřqlúm*, *meitims sařinas*; a shodné zakončení posledního slabiky homoioteleuton: *matereih: patereih*...

Jihopikénština je, jak již bylo řečeno, jazykem blízkým umberštině; skutečnost, že na třech jihopikénských nápisech je doložen výraz *safinús*,⁷² interpretovaný jako jméno etnika, odpovídající latinskému *sabinus*, vedla k domněnce, že jazyk těchto nápisů patří k etniku Sabinů.⁷³ Nemůžeme však zatím s jistotou říci, co přesně se pod tímto výrazem na jihopikénských nápisech skrývá,⁷⁴ resp. zda toto pojmenování skutečně platilo pro celé území, z něhož pocházejí jihopikénské nápisy. Jihopikénštinu můžeme tedy pokládat za samostatný paleoitalský jazyk, příbuzný s osko-umberštinou, bližší umberštině a chronologicky již předcházející – kompaktně doložený zhruba o 150–200 let dříve než vlastní jádro osko-umberské nápisné dokumentace.⁷⁵

K jihopikénským nápisům dnes bývá přiřazována také archaická nápisná dokumentace pocházející z Kampánie Lukánie a Bruttia cca 20 nápisů.⁷⁶ Označení „presamnitské“ je pracovní a skrývá v sobě *terminus ante quem* – tyto nápisy pocházejí ze VI.–V. stol. př. Kr., tedy z doby před samnitskou expanzí na jih, ke které došlo kol. r. 440 př. Kr. Nápisy spojují specificky sabellské jazykové prvky (viz MEISER) 1986 jako např. synkopa poslední slabiky, gen. sg. o-km. na *-es* <*eis*. Všechny nápisy pocházející z Kampánie jsou krátké a na keramice – jedná se tedy převážně o jména vlastníků nádoby v gen. nebo nom. sg. Nejpozoruhodnějšími a nejstaršími doklady jsou dva delší presamnitské nápisy Ps 4, Ps 5 (cca z pol. 6. stol. př. Kr.), které jsou psány zvláštním písmem podobným jihopikénskému: nápis Ps 4 *bruties esum*, vyrytý na nádobě *oinoché*, pochází z Nocery; nápis Ps 5 rovněž na *oinoché* ze 6. stol. př. Kr. nalezený ve Vico Equense, je delší: *efies esum: p[-] les: adaries*.⁷⁷ Oba dva nápisy na „mluvících předmětech“ zachovávají schéma typické pro oblast jižní Itálie ovlivněnou řečtinou – tj. jméno vlastníka v nom./gen. + sloveso existentiae, avšak paralelu nacházíme také na archaickém jihopikénském nápisu *apies esum* viz výše. Nápis z Vico Equense má zřejmě složitější strukturu – v druhé části bychom mohli očekávat jméno dárce nebo „podpis výrobce“. Zatím nejdelší (cca 35 slov) presamnitskou památkou je „prelukánský“ nápis z lokality Tortora v blízkosti Cosenzy (viz str. 47), objevený v r. 1991, publikovaný v r. 2001 – LAZZARINI-POCETTI – autoři jej přisuzují etniku *Oinotrii*. Jedná se o monumentální nápis na dosti poškozeném kamenném cippu (chybí asi polovina). Nápis má verikální bústrofedický ductus

72 Jde o nápisy Sp TE 5 *safinús*, Sp TE 6 *safinúm*, Sp Te 7 *safina touta* tj. sabinská obec.

73 PROSDOCIMI 1987, RIX 2002.

74 Na nápisu Sp CH 2, vyrytém do bronzového náramku, se vyskytuje také výraz *ombriien*, který Untermann 2000 interpretuje jako lok. sg. adj. a vztahuje k následujícímu výrazu *akren* – *ager*, zde by se mohlo jednat o označení umberského území?

75 Viz POCETTI 1994.

76 Viz RIX 2002, který k nim přiřazuje rovněž dva nápisy z Latia PS 9 *mina@eis* a PS 10 – což je nápis na misce z Garigliana, která nese na jedné straně latinský nápis *pari med esom kom meois sokiois triFoiad deom duo [---]nei*, a na druhé straně snad vlastnický nápis *ahuidies* – zřejmě italské jméno vlastníka, zařazení druhé části nápisu se jménem vlastníka mezi presamnitské doklady pokládáme za dosti problematické, viz CRISTOFANI 1996, MANCINI 1997, VINE 1998.

77 Viz MEISER 1986, CRISTOFANI 1993, POCETTI 1979 n. 144; COLONNA 1994.

a běží po 3 stranách cippu,⁷⁸ Na základě paleografického hlediska kladou autoři tento nápis v abecedě achajských kolonií na konec VI., resp. poč. V. stol. př. Kr. Nápis zatím nebyl díky četným lakunám zcela interpretován; předpokládá se, že má veřejný charakter. Jazyk nápisu i grafiku pokládají oba autoři za archaickou variantu sabellského jazyka, jež má zřejmě nejvíce společných rysů z hlediska jazykového i grafického s jihopikénštinou.⁷⁹ Presamnitiské nápisy představují dosti různorodý korpus nápisů, koncentrovaný na relativně malém území. Na nejstarších nápisech z Nocery a Vico Equense se setkáváme se zvláštními grafickými znaky, připomínajícími jihopikénštinu, mladší dokumentace je psána etruskou abecedou a konečně na památkách z Lukánie a Bruttia je použito řecké achajské alfabety. Tyto epigrafické památky ukazují na sabellskou přítomnost na jihu Itálie již v VI. stol. př. Kr. a jsou jak dokladem toho, že oblast kolem Neapolského a Salernského zálivu sehrála klíčovou roli při systematickém předávání znalosti písma původnímu obyvatelstvu, tak také svědčí o jisté kulturní autonomii přejímajících národů.

3. Oština

Oština, jazyk Samnitů, je doložena cca na 500 nápisech, pocházejících z jižní Itálie, vyjma oblast Salentinského poloostrova, který obývali Messapiové, jejichž jazyk dnes řadíme mezi indoevropské neitalické jazyky.

Informace, které dnes máme o oštině k dispozici z řeckých a latinských literárních pramenů, se v podstatě shodují s přímou, tj. dochovanou nápisnou dokumentací. Antičtí autoři dávají oštinu do souvislosti s národy Samnitů, Kampánů, Lukánů, Bruttii a Mamertinů, obývajícími jižní Itálii. Oština tedy byla ve své době jazykem Samnitů, kteří v V. stol. př. Kr. obývali hornatou vnitrozemskou oblast přiléhající k Jaderskému moři od dnešního Terama na severu až po Avellino na jihu. K samnitickým kmenům patřili Vestinové,⁸⁰ žijící v oblasti dn. Terama, Marrucinové (Chieti), Paelignové (Sulmona), Frentanové (Vasto), Karacenové (Agnone), Pentrové (Boiano) a Hirpinové (Avellino). V polovině V. století př. Kr. dochází k expanzi Samnitů na jih do oblastí dnešní Kampánie, Kalábie

78 Kamenný blok byl sekundárně použit při stavbě zídky v blízkosti nekropole.

79 Zvláštní znak pro /l/ shodný s jihopikénštinou. Přítomnost výrazu *fefiked* doplňuje mozaiku dosud doložených italských variant ie. kořene *dheh₁ v perfektu (fěk-, fefak-, fak-, fifik-) – viz LAZZARINI-POCETTI 2001, str. 77.

80 MEISER 1986, 1987 pokládá tzv. severo-oské dialekty, tradičně považované za „přechodové“ jazyky mezi oštinou a umberštinou (tj. jazyk Paelignů, vestinština a jazyk Marrucinů), za samnitizované dialekty na bázi umbro-sabinské, resp. jihopikénské. Tyto jazyky vykazují starší isoglosy společné s umberštinou a jihopikénštinou, zatímco vliv oštiny je podstatně mladší. Samnitizace těchto jazyků trvala zřejmě 50 let – od V. stol. př. Kr. do poloviny IV. stol. př. Kr. Předtím se v těchto hornatých oblastech na jih a na východ od Latia zřejmě mluvilo jihopikénsky. Ovšem dokumentace zmíněných menších jazyků pochází převážně ze III.–II. stol. př. Kr. a je natolik mezerovitá, že je velmi obtížné činit definitivní závěry. Viz rovněž výše.

a Basilikáty. V polovině V. stol. př. Kr. dobyly samnitské kmeny kampánské město Capuu, ovládané do té doby Etrusky, a tak dochází k formování etnika Kampánů.⁸¹ V další vlně samnitské expanze postupují Lukánové dále směrem na jih, obsazují oblast dnešní Kalábrie a přijímají jméno Bruttiové. Konečně na začátku III. stol. př. Kr. pronikají samnitští a kampánští vojáci na Sicílii a ovládají Messinu: tak vzniká další etnicko-politická formace pod jménem Mamertinové. Proces expanze samnitských národů směrem na jih začíná tedy v V. stol. př. Kr. a uzavírá se na poč. III. stol. př. Kr. Během svého rozšíření přijímají samnitské národy nová jména v souvislosti s odlišnou kulturně-institucionální realitou, se kterou se setkávají a mísí. Samnitská expanze ustává se vstupem římské moci na politickou scénu jižní Itálie. Početné samnitské národy nebyly tedy etnicky ani politicky jednotné, sjednocujícím prvkem byly shody v kulturní a administrativní oblasti. Vlastní identita samnitských národů byla výrazně ovlivněna jejich setkáním a soužitím s národy, na jejichž území se usadili – v Kampánii se Samnité setkávají s etruským, řeckým a presamnitským obyvatelstvem, dále na jihovýchod přicházejí Lukánové do styku s Řeky a Mamertinové s řeckým a autochtonním obyvatelstvem Sicílie; od konce IV. století pak dochází ke značnému ovlivňování oštiny latinou. Všechny tyto různorodé vlivy se promítly do formování oštiny, která postupně nabývá funkce jakési *koiné* – tedy společného literárního a politicko-administrativního jazyka.⁸²

Oské nápisy a písma

Oština je dokumentována zhruba 500⁸³ nápisy od poloviny IV.⁸⁴ stol. př. Kr. do I. stol. př. Kr. Je však pravděpodobné, že v některých oblastech žila dále, a to i jako jazyk psaný – nálezy z Pompejí dokumentují používání oštiny ještě v době

81 RIX 1996.

82 Podle svědectví antických autorů byla oština rovněž jazykem literatury, která se ovšem nedochovala. Aulus Gellius píše v *Attických nocích* o Enniovi (NA XVII, 21), že mluvil třemi jazyky – řecky, latinsky a osky.

83 RIX 2002.

84 Za nejstarší doklady oštiny, resp. jazyka oštině velmi blízkého, pokládá RIX 1998 a 2002 (He 2) nápisy připisované etniku Herniků. Hernikové byli jihovýchodními sousedy Latinů. V 90. letech minulého století byly publikovány první dochované nápisné doklady tohoto jazyka (COLONNA 1990, 1992). Ze VII. stol. př. Kr. pochází hernický fragmentární nápis z lokality Osteria della Fontana, jehož čtení je však zatím nejisté, z Agnani pocházejí graffiti z VI. stol. př. Kr.; na konec VI. stol. př. Kr. se datuje delší fragmentární nápis na střepe nádoby z téže lokality psaný, archaickou latinskou abecedou ve *scriptio continua*: *...matas udmom ni hvidas ni kait...*, viz RIX 1998, který nápis interpretuje následovně: počáteční neúplnou sekvencí pokládá za úvodní představení nádoby (*...matas* snad gen. jména majitelky nádoby, *udmom* jako subst. -okm. n. – označení nádoby, druhá část nápisu je zřejmě prohibivní konstrukcí uvedenou částicemi *ni* (doložena též v oštině) s významem „nerozlom mě, nerozbij mě“, *hvidas* spojuje s lat. *findere* a pokládá za -a-konjunktiv. Konečně nejmladším hernickým dokumentem je vlastnický nápis z poč. III. stol. př. Kr.: *c.tities.esu* „(Já) jsem (majetkem) C. Tita“.

Augustově. Teritoriální rozšíření oského jazyka odpovídá oblastem, které samnitské kmeny obsadily během své expanze směrem na jih. Samnitě přejímají písmo téměř o tři sta let později než ostatní národy staré Itálie, od původního obyvatelstva dobytých území, a to včetně místních písemných zvyklostí⁸⁵. Oská epigrafická dokumentace tedy odráží etnickou a politickou různorodost v rámci vlastních samnitských kmenů a zároveň věrně zachycuje vliv autochthonních jazyků na formování oské písemné tradice. Samnitě používali tři abecedy: na severu, tj. v oblasti vlastního Samnia, v Kampánii a v severní části Apulie abecedu etruského původu, na jihu řeckou abecedu a konečně malá skupina pozdních oských dokladů je napsána abecedou latinskou.⁸⁶ Linie, která oddělovala oblasti používající etruskou abecedu a řeckou abecedu, se v podstatě shoduje s antickou hranicí mezi Kampánií a Lukánií ve smyslu *regiones Augusteae* a protíná Apeninský poloostrov v úrovni Salerna. Používání dvou různých systému k zachycování oštiny je výsledkem setkání samnitských kmenů s původními kulturami dobytých území – s Etrusky v Kampánii a s Řeky dále na jihu, Samnitě vlastně zachovávají písemné zvyklosti, které v daných oblastech existovaly již v VII. a VI. stol. př. Kr., na jih od výše zmíněné linie byla ve staré Itálii od počátku v užívání řecká abeceda.

V Kampánii převzaly tedy samnitské kmeny etruskou abecedu, ke které připojily řecké znaky pro chybějící znělé okluzívy /b,d,g/, které etruština nemá. V Lukánii, kde se používala řecká abeceda iónsko-tarentského typu, došlo k přidání chybějícího znaku pro /f/ ve tvaru 8, který existoval v etruštině. Zvláštností oštiny je užívání znaku ve tvaru *D* pro /r/⁸⁷ a znaku připomínajícího naše *R* pro /d/. Oština nepoužívá znak *O*⁸⁸. Některé ortografické zvyklosti se však rozšířily po celém tehdejší oském teritoriu jako např. zapisování dlouhých vokálů opakováním téhož znaku tj.: ā = AA, oddělování samohlásek, které netvoří dvojhlásku, pomocí znaku pro /h/, např. *Mahiis*. Grafika oských nápisů psaných etruskou abecedou či řeckou abecedou je značně ustrnulá a konzervativní, to platí zvláště od III. stol. př. Kr., kdy byla v oštině provedena ortografická reforma zapisování vokálů (konec IV., poč. III. stol. př. Kr.; zavedení znaku | [přepisováno *î*], s vokalickou hodnotou mezi /e/ a /i/; a znaku *Ū* [přepisováno *ú*] s fonetickou hodnotou mezi /u/ a /o/), která se rychle rozšířila i do oblastí píšících řeckou abecedou. Jednotná konzervativní ortografie oských nápisů značně ztěžuje rozlišení nářečních variant v rámci oského jazykového společenství nebo různých vývojových stádií oštiny samotné.⁸⁹ Uniformita oských nápisných dokladů

85 Toto tvrzení platí pro jádro masové oské nápisné produkce, v posledních letech se však objevují i archaická svědectví jazyka oštině velmi blízkého – viz předchozí poznámka.

86 Latinskou abecedou je napsán rovněž jeden z nejdůležitějších dokladů oštiny: Tabula Bantina.

87 Tento úzus je doložen rovněž na etruských nápisech.

88 Znak pro písmeno /o/ nebyl na etruských abecedářích, poněvadž etruština tento vokál neměla, avšak Oskové jej na rozdíl od jiných chybějících znaků z řecké abecedy nepřevzali. Pozdější nový znak *Ū* měl fonetickou hodnotu jako zavřeně *o*, resp. otevřeně *u*.

89 Nejnověji se touto problematikou zabývá RIX 1996; nepředpokládá pro oštinu existenci či formování skutečných dialektů, lokální varianty a odlišnosti zůstávají spíše na úrovni jednotlivých isoglos; jmenuje tři nářeční varianty fonologické povahy a tři varianty povahy

je zřejmě dána také cílenou snahou o vytvoření formálně konsolidované *koiné*, která slouží v administrativním a oficiálním styku. Z našeho hlediska ovšem ztěžuje tato „strnulost“ oských epigrafických dokladů jejich dataci na základě lingvistických nebo paleografických kritérií. Diferenciace jednotlivých samnitských kmenů, těžko zachytitelná na nápisech samotných, však vyvstává, všimneme-li si typologie textů z jednotlivých kulturních oblastí v rámci oského jazykového společenství. Z tohoto hlediska se značně odlišuje oblast Bruttiiů, odkud neexistují doklady nápisů veřejného či oficiálního charakteru v oštině, jsou tu však doloženy oské nápisy soukromého charakteru (dedikační, vlastnické, defixiones). Všechny veřejné nápisy se v této oblasti psaly řecky, tato osko-řecká „dvojazyčnost“ dokumentuje funkčně-kontextové postavení obou jazyků, tj. řečtiny – jakožto jazyka veřejné komunikace – a oštiny – jakožto jazyka používaného v soukromé sféře.⁹⁰

Od poloviny III. stol. př. Kr. začíná být na oských nápisech patrný vliv latinských nápisných dokumentů, a to jak po stránce typologické, tak po stránce jazykové. S rostoucím počtem latinských nápisů právní povahy vzrůstá rovněž produkce obdobných oských nápisů oficiálního charakteru. Jde jednak o tzv. „stavební nápisy“, jednak o skutečné smlouvy či zákony – není zřejmě náhodou, že dva nejdelší oské dokumenty, které máme k dispozici (nápis na cippu z Abelly je smlouvou o společném užívání Hérakleova chrámu mezi obcemi Nola a Abella; obsahem textu vyrytého na tabulce z Bantia je zákon týkající se městské správy), jsou texty právní povahy, v rámci oské nápisné dokumentace se dochovalo kolem 80 stavebních a právních textů (viz SIRONEN 1999). Latinská právní terminologie záhy proniká do oštiny ve formě výpůjček a kalků, takže téměř všechny názvy oských úřadů a státních orgánů jsou latinského původu: výpůjčky: lat. *quaestor* > *kvaistur*, *aedilis* > *aidil*, *senatus* > *senateis*, za kalk se považuje *ensor* > *kenstur*; syntaktickými kalky jsou např.: *de sua pecunia* > *suvad eitiuvad* a *senatus sententia* > *senateis tanginud*. Kalky jsou rovněž slovesné formule uvádějící realizaci nebo kolaudaci veřejných staveb státním úředníkem, které se mechanicky opakují na latinských nápisech: *faciundum dedit (curavit) = upsannum dedet (aamanaffed)*, latinská kolaudační formule *idem probavit* zní v oštině *isidum prufatted*. V důsledku tohoto procesu kopíruje oská epigrafická dokumentace oficiálního charakteru věrně odpovídající latinské vzory, takže v pozdější době nacházíme mnoho oských nápisů, které jsou doslovnou transpozicí latinských nápisů. K ovlivnění oštiny latinou dochází tedy dříve, než k politicko-administrativní romanizaci celé Itálie, a to zřejmě v důsledku vlastního rozhodnutí samnitských kmenů následovat vzory římské kultury, jejíž součástí se postupně staly. Zavedení latiny jako oficiálního jazyka v r. 90. př. Kr. bylo zřejmě v této oblasti méně bolestné než v Etrurii, i když proces romanizace, který postupně vyústil v zánik oštiny a její nahrazení latinou, trval nepochybně 100–150 let. Na jedné straně jsme již od III. stol. př. Kr. svědky mísení oštiny

---

notlivých isoglos; jmenuje tři nářeční varianty fonologické povahy a tři varianty povahy morfologické.

90 POCETTI 1988.

s latinou a přejímání lexika a syntaktických struktur v oblasti práva a administrativy, na straně druhé dokládají epigrafické nálezy z Pompejí, že oština žila nadále v soukromé sféře ještě za vlády císaře Augusta.

Připomeňme jen, že první představitelé latinské literatury Naevius, Lucilius, Accius pocházeli z Kampánie, Ennius pocházel sice z oblasti messapské, ale dle literárních pramenů mluvil rovněž osky.

Osko-etruská abeceda se z Kampánie rozšířila i na sever do oblasti vlastního Samnia, do Hirpinie a Frentanie. Dále na sever žijící Vestinové, Marrucinové a Paelignové však zřejmě nepřevzali ani starší písemný systém jihopikénský, ani osko-etruskou kampánskou abecedu a začali používat až o sto let později abecedu latinskou.⁹¹ Obecně tedy můžeme říci, že přejímání stejného písemného systému (tj. osko-kampánské abecedy) jednotlivými samnitskými kmeny není výsledkem jejich politické jednoty.

Oská nápisná dokumentace je díky dochovaným textům z Pompejí žánrově podstatně pestřejší než epigrafické doklady etruštiny, venéštiny či falštiny, které dnes máme k dispozici. Převažují však kratší nápisy vlastnické, dedikační či náhrobní. Za nejvýznamnější oské památky se pokládají tři delší texty:

1) Tabulka z Agnone – jedná se o malou bronzovou tabulku (výška 28 cm, šířka 16,5 cm, se dvěma úchytkami sloužícími k zavěšení), nalezenou v r. 1848 v troskách antické budovy, zřejmě chrámu, v blízkosti dnešních lokalit Agnone a Capracotta v severním Samniu. Text nápisu je vyryt z obou stran tabulky, tradičně se uvádí nápis A (recto) a B (verso), orientace písma zprava doleva, interpunkce: jedna tečka. Tabulka bývá datována kol. r. 250 př. Kr., tak VETTER 1953, na základě převážně paleografických dat – nápis obsahuje nové znaky $\vdash$ a $\dot{U}$, musel tedy vzniknout až po ortografické reformě. Nápis A čítá 25 řádků, nápis B 22 řádků. Oba texty byly pravděpodobně vyryty zároveň a stejnou rukou, viz EICHNER 1993. Obsahem textu jsou předpisy religiózního charakteru, související s rituály a slavnostmi prováděnými v posvátném okrsku.⁹² Strana B pak zřejmě uvádí seznam oltářů, věnovaných jednotlivým božstvům, a výčet obětí. K této významné oské památce, která je dokladem rozličných italských božstev a jejich kultu, existuje velmi rozsáhlá bibliografie také z posledních let, viz: VETTER 1953, MORANDI 1982, PROSDOCIMI 1978, PROSDOCIMI 1989, interpretace a překlady viz zvl.: EICHNER 1993, DEL TUTTO PALMA 1996, PROSDOCIMI 1996.

2) Cippus z Abelly, text nápisu (A, B) je vytesán po obou stranách částečně poškozené⁹³ vápencové tabule monumentálních rozměrů (výška: 192 cm, šířka 51 cm, tloušťka 27 cm), objevené v r. 1745 v lokalitě Castel d'Avella. Tabule byla sekundárně použita jako vstupní schod do soukromého domu. Později byla

⁹¹ RIX 1996, problematika převzetí písma oskými kmeny není doposud dostatečně objasněna. Avšak prozatím nejsou k dispozici epigrafické doklady vestinštiny či jazyka Marrucinů nebo Paelignů ze staršího období, psané jinou abecedou než latinskou, jak je tomu třeba v případě volštiny.

⁹² EICHNER 1993 uvádí zdařilou věcně topografickou interpretaci textové struktury; předpokládá, že se jednalo o předpisy pro slavnosti *Cerealia a Floralia*.

⁹³ Při sekundárním použití došlo k částečné abrazi nápisu.

přenesena do semináře v Nole, dnes v Národním muzeu v Neapoli. Nápis bývá datován kol. r. 200 př. Kr. Písmo tohoto rozsáhlého nápisu je pravidelné a elegantní, orientace písma zprava doleva, časté jsou ligatury zvl. na straně B, interpunkci tvoří jedna tečka. Text nápisu A: čítá cca 76 slov v 25 řádcích, pak následuje 5–10 poškozených, tj. dnes již nečitelných řádků; nápis B: cca 105 slov v 32 řádcích.

Obsahem nápisu je smlouva mezi obcemi Abella a Nola, týkající se společně Hérakleovy svatyně a jejího užívání v osmi bodech. Překlad a interpretace viz VETTER 1953, UNTERMANN 1953, PROSDOCIMI 1978, MORANDI 1982, FRANCHI DE BELLIS 1988. Cippus Abellanus je prvořadým dokladem vysoce rozvinutého právníckého jazyka a zdrojem našich znalostí o oských právníckých a úředních institucích.

Incipit nápisu z Abelly – úvodní klauzule, PROSDOCIMI 1978:

<i>Maiúú. vestrikiúú. mai(ieís).str/</i>	Maio Vestricio Mai (filio)
<i>prupukid. sverrunef. kvaistu/rei</i>	designato quaestori
<i>abellanuú. ínám. maiiúú.</i>	Abellano, et Maio
<i>lúvkiúú. mai(ieís). pukalatúú/</i>	Lucio Mai (Filio)?
<i>medikeí. deketasiúú. núvla/ n[ú]í.</i>	meddici decentario Nolano
<i>ínám. lígatúú. abella[núú]í.</i>	et legatis Abellanis
<i>ínám. lígatúú. núvlanúú/</i>	et legatis Nolanis
<i>pús. senateís. tanginúú/suveís.</i>	qui senatus sententia sui
<i>púúúúúspíd. lígat[úú]</i>	utriusque legati
<i>fufans. ekss. kúmbened</i>	erant ita convenit:
<i>sakaraklúm. herekleís.</i>	templum Herculis...

3) Tabula Bantina – nápis na fragmentární bronzové tabulce popsané po obou stranách; první část byla objevena v blízkosti S. Maria di Banzi v r. 1790, další zlomky byly nalezeny také v 18. stol. (dnes ztraceny, existují pouze opisy); v r. 1967 byl nalezen další zlomek, který umožnil zpřesnit relativní chronologii nápisu. Oba dochované fragmenty jsou vystaveny v Národním muzeu v Neapoli.⁹⁴ Na bronzová tabulce je z přední strany vyryt latinský nápis obsahující část římského zákona, datovaný kol. r. 100 př. Kr.⁹⁵ Bronzová deska s latinským nápisem byla pak sekundárně použita k vyrytí oského nápisu z druhé strany. Oský text – rovněž legislativního charakteru, psaný latinskou abecedou – je rozdělen do dvou sloupců a bývá datován kolem r. 80–70 př. Kr. Dochovala se zhruba 1/6 celého textu – celkem 30 neporušených řádků a dalších asi 15 značně porušených. Nápis je rozdělen do šesti kapitol, z nichž každá pojednává o jiné právní

⁹⁴ Dostupné informace o přesné lokalitě nálezů a počtu ztracených fragmentů se u jednotlivých autorů liší. VETTER 1953 uvádí rok nálezů 1791 a jako místo nálezů lokalitu Oppido dn. Palmira na hranicích mezi Apulií a Lukánií a dále mluví o dvou ztracených fragmentech; PROSDOCIMI 1978 uvádí jeden ztracený fragment, MORANDI 1982 mluví o ztracených fragmentech.

⁹⁵ MASCHKE 1906 (citován u VETTERA 1953) rozpoznal v tomto zlomku *lex Appuleia* z r. 100 př. Kr.

problematicke. PROSDOCIMI 1978 shrnuje obsah jednotlivých paragrafů takto: I: omezení práva intervence, II a III: ustanovení týkající se soudních shromáždění, IV: ustanovení týkající se censu, V: ustanovení o občanském právu, VI: podmínky pro zastávání úřadů. Překlad a komentář uvádí VETTER 1953, MORANDI 1982, PROSDOCIMI 1978, DEL TUTTO PALMA 1983.

Nejstarší epigrafickou dokumentaci oštiny představují nápisy na vázách a na kamenných stélách, tzv. *iúvilas*, z jihokampánského města Capua, dn. Santa Maria di Capua Vetere. Jedná se o soubor 26 kamenných stél s nápisy, viz FRANCHI DE BELLIS 1981. Nejstarší nápisy 1–11 pocházejí z pol. IV. stol. př. Kr., nejmladší z 1. pol. III. stol. př. Kr. Jedná se převážně o dvou až třířádkové texty, které se někdy opakují i na druhé straně stél. Na všech nepoškozených stélách se objevuje výraz *iúvila*, resp. starší *diúvila*, podle kterého tyto nápisy dostaly své jméno.⁹⁶ *Iúvilas* byly zřejmě součástí kultu mrtvých, spojeného s rituály během výročních slavností, a měly sloužit k ochraně zesnulých, kterým byly věnovány, viz FRANCHI DE BELLIS 1981.

Největší počet dochovaných nápisů pochází z Pompejí. Žánrově můžeme oské doklady rozdělit na nápisy veřejného, resp. oficiálního charakteru: 1) Tabula Bantina, Cippus Abellanus; 2) stavební nápisy; 3) legendy mincí; 4) tzv. nápisy *étuns*⁹⁷; do soukromé sféry náleží nápisy na hliněných nádobách a na zdech; za zvláštní kategorii můžeme pokládat „firemní“ značky na cihlách. Dále máme k dispozici nápisy religiozního charakteru: 1) Tabulka z Agnone; 2) tzv. *iúvilas*; 3) zvláštní, byť nepočetnou skupinu tvoří oské proklínací tabulky (*tabulae devotio-num*). Jedná se o texty psané na olověných destičkách, které se ukrývaly do hrobů. Svým způsobem jsou to jakési prosby či vzkazy adresované podsvětním mocnostem, které mají dle návodu na tabulce naložit – velmi špatně – s nepřítelem pisatele. Podobné nápisy známe i z epigrafické dokumentace řecké a latinské.

Příklady kratších oských nápisů:

1) VE 97a / Cp 5 vlastnický nápis namalovaný na stěně hrobky (Capua):

vibis: smintiis sum

jsem Vibia Smintia

nápis náleží do soukromé sféry, typologicky se řadí k tzv. nápisům na „mluvících předmětech“, jaké známe rovněž z latiny, falištiny, venéštiny či etruštiny. Vlastnická formule v genitivu + sloveso existentie odpovídá řeckým formulářovým zvyklostem.

2) VE 94 / Cp 25 FRANCHI DE BELLIS 16: stéla *iúvila* (Capua III. stol. př. Kr.)

A: *ekas:iúvilas.iuvei.flagiuú.stahint./minnieís káisillieís. minateís: ner...*

Hae iovilae Iovi Flagio stant/ Minii Caesillii Minati (filii) (in) mag(isterio)⁹⁸

⁹⁶ V italské odborné literatuře se používá rovněž název *ioville*.

⁹⁷ Jedná se o menší skupinu 6 nápisů (RIX 2002: Po 34–39), namalovaných na pompejských nárožích, na nichž se objevuje výraz *étuns*, VETTER 1953 jej překládá jako „Maschierer, Mobilisierte“, jedná se zřejmě o svého druhu vojenský povolávací rozkaz.

⁹⁸ Nápisy a překlady citujeme dle VETTERA 1953, (resp. RIXE 2002). Uvádíme pouze nápis A, nápis B na druhé straně stély je identický.

3) VE 23 nápis namalovaný na nároží v Pompejích, tzv. nápis *eítuns*:
eksuk. amvíanud .eítuns/ anter. tiurrí. XII. ín. ver(u) /sarínu. puf.faatat/mr.aadíriis.v
 (Ex) hoc vico evocati inter turrim XII. et portam Sarinam, ubi (nomina) citat
 M(a)r(aeus) V(ibi f.).

4) VE 12, stavební nápis z Pompejí – na slunečních hodinách:
mr. atiniís. mr [.] kvaísstur. eítiuad/ múltasíkad [.]kúmbbennieís. tangi[n(ud)]/
aamanaffed
 Mr. Atinius, Mr. (f), quaestor pecunia multaticia conventus sentent(ia) locavit.⁹⁹

5) VE 4, olověná proklínací tabulka nalezená v římském hrobě v nekropoli u města Capua z přelomu II. a I. stol. př. Kr.
steniklúm. vírriis/ tryhpíu. vírriis/ plasis. bivellis/
 Steniculum Virrius, Tryphio Virrius, Plasius Bivellius,
úppiis. helleviis/ lúvikis úhtavis statiis. gaviis.
 Oppius Hellvius, Lucius Octavius, Statius Gavius
nep fatíum. nep. deíkum. púttan/s/ lúvikis. úhtavis
 nec dari nec dicere possint; Lucius Octavius.
núvellum velliam/ nep. deíkum . nep. fatíum. púttad/
 Novellorum voluntatem nec dicere nec dari possit,
nep. memnim . nep. úlam. sífei. heriad.
 nec meminisse, nec illam sibi velit.

V první části tabulky jsou uvedena jména osob, které nemají být (díky kouzelné moci kletby na tabulce) schopny mluvit; celý text se zřejmě týká soudní pře, druhá část se týká L. Octavia Novella, který nemá být schopen mluvit ani jednat (zřejmě dle přání nebo ve prospěch druhé strany), má všechno zapomenout a nechovat se podle vůle druhé strany. Oských proklínacích tabulek – *defixiones* se dochovalo celkem 11 a všechny pocházejí z Kampánie, Lukánie a Bruttia, tedy z oblastí silně ovlivněnými řeckou kulturou, viz SIRONEN 1999.

V rámci naší stručné charakteristiky oštiny a umberštiny upouštíme od přehledu oské či umberské gramatiky. Odkazujeme na bohatou odbornou literaturu citovanou výše.

Oština je jazykem konzervativním, statickým po stránce fonologické, inovuje však v oblasti morfologie. MEISER 1996 pokládá oštinu za nejprogresivnější italský jazyk, v morfologickém systému se uplatňuje analogie, dochází k regulaci paradigmát, zatímco v umberštině je patrná převaha fonologického vývoje nad morfologií. Oština potlačuje fonologický vývoj ve prospěch morfologické převahy v systému jazyka, v důsledku toho ji můžeme považovat za jazyk – na rozdíl od umberštiny – relativně jednoduchý, kterému se zřejmě bylo lze snadno naučit. Oština patří k jazykům otevřenějším morfologickým

⁹⁹ Oský výraz *kvaísstur* na tomto nápisu je výpůjčka z latiny. Text nápisu česky zní: Maraesus Atinius (syn) Mr. jakožto kvestor za peníze z pokut dal z rozhodnutí sněmu udělat (tyto sluneční hodiny).

změním, jako byla např. řecká *koiné* nebo latina klasická a poklasická, tedy obecně jazyky, kterými se mluvilo na velkém území. Oština se nám dnes jeví jako jazyk, který byl díky svému historickému vývoji připraven na velké mise. K tomu ale nedošlo. Ennius, pocházející z messapské oblasti, se nejprve naučil osky a pak latinsky. V tuto chvíli si můžeme položit otázku: kdyby samnitské války a spojenecká válka dopadly jinak, stal by se mateřštinou Evropy jazyk malého národa římského, společenství žijícího při ústí Tibery, nebo jazyk Samnitů¹⁰⁰.

DODATEK

Hlavní jazykové shody latiny a italských jazyků¹⁰¹:

1. uspořádání slovesného systému na základě opozice infectum/perfectum
2. splynutí aoristu s perfektem
3. uspořádání sloves v přítomném kmeni do čtyř konjugací odpovídajících latinským konjugacím
4. konjunktiv přítomného na *ā/ē*
5. konjunktiv imperfekta na *-se-* (v latine *-re-*, díky rotacismu)
6. indikativ imperfekta tvořený sufixem **-bhā-* (>*-bā-* v latině, *-fa* v italských jazycích)
7. participium přítomného aktiva na *-nt-*, participium imperfekta pasiva na *-to-*
8. gerundium na *-nd-*, supinum na *-tu-*.
9. *esum > sum*
10. částečná uniformita koncovek dativu a ablativu singuláru, např. u II. deklinace; použití koncovky starého instrumentálu pro *ā/ō* kmeny (>*-ais*, *-ois*), a koncovek ablativu pro ostatní kmeny (**-bhos->bus* v latině, *-fs->ss* v italských jazycích)
11. paralelní tendence rozšířit tvar osobních zájmen v akuzativu v lat.: *mēd*, *tēd*, *sēd*; v italských jazycích *miom*, *tiom*, *siom*.

---

¹⁰⁰ MEISER 1996.

¹⁰¹ POCCETTI 1992.

Hlavní jazykové rozdíly mezi dialekty umberské a oské větve

dialekty blízké umberštině

dialekty blízké oštině

1) monoftongizace

provedena E ←AI, EI, OI→
O ←OU, AU→

neprovedena AI,EI,UI
UV,AV

2) anaptyxe

neprovedena TERMNUCO ←TERMEN→

provedena TEREMENNIU

3) velarizace L

provedena VUKUKU ←LOUK→

neprovedena LUVKEI

4) palatalizace

provedena K+I,E ←MEDOS-DIK.IA→
MESTIČIA /š/

neprovedena K+I,E
MEDDIKIA

5) ztráta koncového -D

provedeno, abl. sg. TOTICU ←TOUTIKOD→

neprovedeno TÚVTIKUD

3. os. sg. perf. ŘEŘE ←DEDED→

DEDED

6) změna -PT- > -HT- > -T-

SCREHTO SCRIPT-

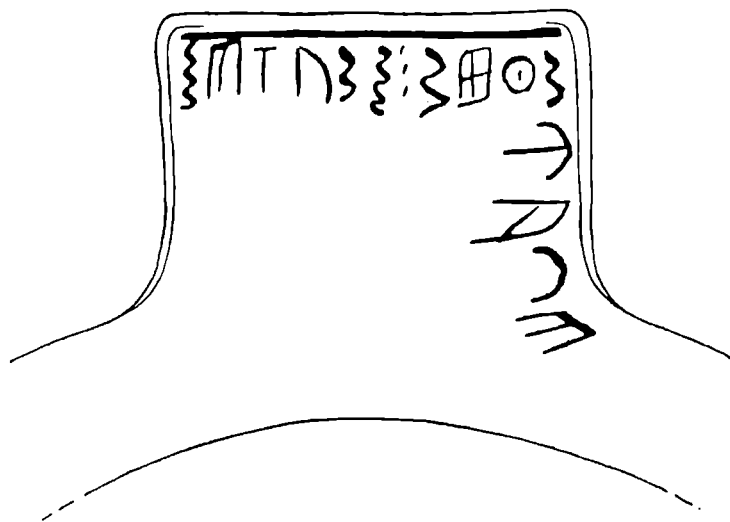
změna -PT- > -FT

SCRIFTAS

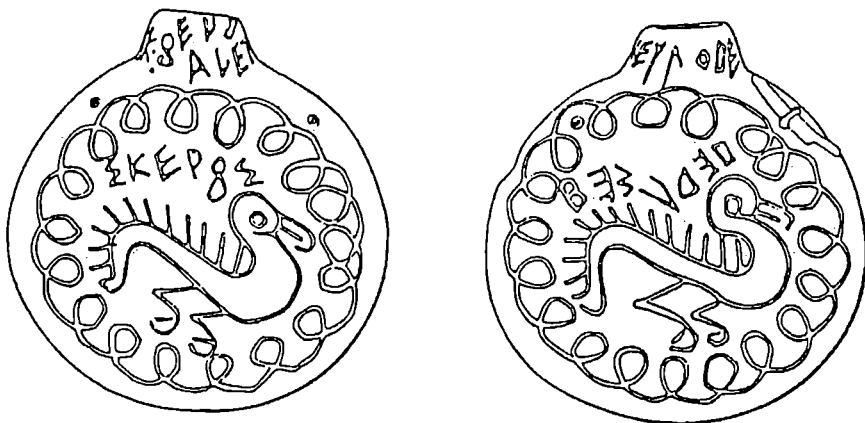
7) změna -RS- > -RF-

ÇERFIE KER

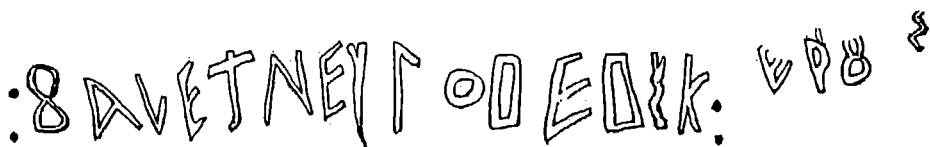
změna -RS- > -RR-

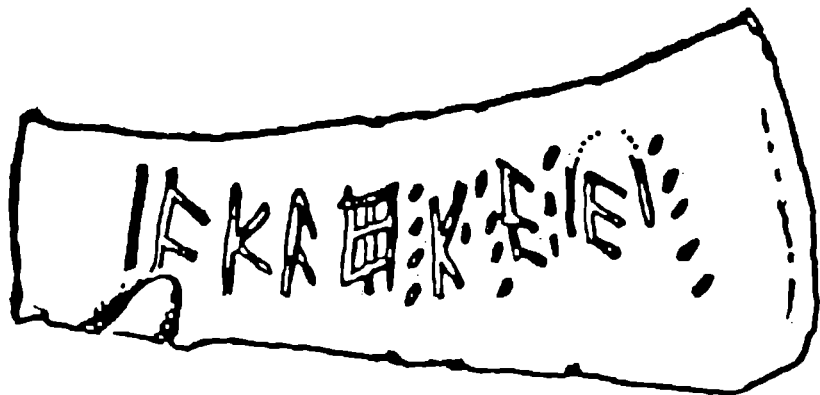
Obr. 1: Paleoumberský nápis zb Tolfy: *setums: míom face*

Obr. 2: Paleoumberský nápis na nádobce z Poggio Sommavilla:
a) *faletnel! poiei skerfs* b) *skerfs* c) *herusei*

Obr. 2a: část z nápisu z Poggio Sommavilla kolem hrdla nádoby (a)

Obr. 3: Volský nápis ze Satrika : *iukus :ko :efiei*

BIBLIOGRAFIE

- ANCILLOTTI, A. – CERRI, R. 1996: *Le tavole di Gubbio e la civiltà degli Umbri*, Perugia.
- BAGNASCO-GIANNI, G. – ROCCA, G. 1995: Note su alcune iscrizioni dell'Italia centrale, *Aevum* I, 219–255.
- BRIQUEL, D. 1972: Sur des faits d'écriture en Sabine et dans l'ager Capenas. *Mélanges de l'Ecole française de Rome, Antiquité* 84/2, 789–845.
- BRIQUEL, D. 1996: La tradizione letteraria sull'origine dei Sabini: qualche osservazione, in *Identità e civiltà dei Sabini, Atti del XVIII convegno di studi etruschi ed italici, Rieti-Magliano Sabina 1993, (1996)*, 29–40.
- BRUGMANN, K. 1890: *Umbrisches und Oskisches, Berichte über die Verhndlungen der Kgl. Sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig, Phil.-Hist. Cl. Bd. 42*, 205–243.
- BRUGMANN, K. 1893: *Zur umbrisch-samnitischen Grammatik und Wortforschung, Berichte über die Verhndlungen der Kgl. Sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig, Phil.-Hist. Cl. Bd. 45*, 134–146.
- COLONNA, G. 1985: Un'iscrizione paleolitica dall'agro tolfetano, *SE LI*, 573–590.
- COLONNA, G. 1990: Graffiti arcaici dai santuari degli Ernici, in *Archeologia Laziale X, Decimo incontro di studio del comitato per l'archeologia laziale, Quaderni AEI*, 241–246.
- COLONNA, G. 1992: Iscrizioni in dialetto ernico, *SE 58*, 320–325.
- COLONNA, G. 1996: Alla ricerca della „metropoli“ dei Sanniti, in *Identità e civiltà dei Sabini, Atti del XVIII convegno di studi etruschi ed italici, Rieti-Magliano Sabina 1993, (1996)*, 107–130.
- COLONNA, G. 1984: La nuova iscrizione di Satricum, *Archeologia QuadAEI* 8, 104–106.
- CRISTOFANI, M. 1993: Nuove iscrizioni paleosche, in Meiser G, (a cura di) *Indogermanica et Italica, FS H. Rix, str. 69–75, Innsbruck*.
- CRISTOFANI, M. 1996: Nuove evidenze epigrafiche da Colle del Giglio, in *Identità e civiltà dei Sabini, in Atti del XVIII convegno di studi etruschi ed italici, Rieti-Magliano Sabina 1993, (1996)*, 207–214.
- CRISTOFANI, M. 1996: *Per regna Maricae, Due testi dell'Italia preromana, 7–32, CNR Roma*.
- DEL TUTTO PALMA, L. 1983: *La Tavola Bantina, (sezione osca): proposte di rilettura, Padova-Urbino 58nn*.
- DEL TUTTO PALMA, L. 1983: *Tavola Bantina 1–8: il contenuto istituzionale alla luce dell'analisi testuale a delle fonti romane, SE 49*, 217–251.
- DEL TUTTO PALMA, L. 1996: *Grafia e scrittura nella tavola di Agnone, in La tavola di Agnone nel contesto italo, (Convegno di Studio Agnone 13–15 aprile 1994), collana Lingue e iscrizioni dell'Italia antica, 413–434, Firenze*.
- DEL TUTTO PALMA, L. 1996: *Tavola di Agnone. L'iter delle interpretazioni, in La tavola di Agnone nel contesto italo, (Convegno di Studio Agnone 13–15 aprile 1994), collana Lingue e iscrizioni dell'Italia antica, 271–412, Firenze*.
- DEVOTO, G. 1940: *Le tavole di Gubbio, Firenze 1948, 1975*.
- EICHNER, H. 1989: Interessante Einzelobjekte aus dem rätischen Museum Chur. I Teil. Oskisches Sprachdenkmal Vetter Nr. 102; *Jahresbericht 1989 des rätischen Museum Chur*, 67–119.
- EICHNER, H. 1989–1990a: Ein Heldendenkmal der Sabiner mit trochäischen Epigramm eines pikenischen Plautus des V. Jh. v. Chr., *Die Sprache* 34,1, 198–206.
- EICHNER, H. 1989–1990b: Reklameiamben aus Roms Königszeit, *Die Sprache* 34,1, 207–238.
- EICHNER, H. 1989–1990c: Pikenische Pietas: Das Zeugnis des südpikenischen Cippus von Castignano, *Die Sprache* 34,1, 195–206.
- EICHNER, H. 1991 (1993): 1919 oder 1991? Zur Entwicklung der oskisch-umbrischen Studien nebst einer Interpretation des Textes von Fonte Romito (Vetter Nr. 147), in *Oskisch-Umbrisch Texte und Grammatik, 46–95, hrsg. H. Rix, Wiesbaden*.
- EICHNER, H. 1993: Il contributo greco ed italo allo sviluppo della poesia romana arcaica alla luce delle fonti recentemente scoperte, in *Lingue e culture in contatto nel mondo antico e alto-medievale, Atti dell'VIII conv. int. di linguisti, 297–321, Brescia*.

- EULER, W. 1991 (1993): Oskisch-Umbrisch, Venetisch und Lateinisch – grammatische Kategorien zur inneritalischen Sprachverwandschaft, in *Oskisch-Umbrisch Texte und Grammatik*, 96–105, hrsg. H. Rix, Wiesbaden.
- FRANCHI DE BELLIS, A. 1981: *Le iovile Capuane*, (L.I.I.A. 2), Firenze.
- FRANCHI DE BELLIS, A. 1988: *Il cippo Abellano*, Urbino.
- JANSON, B. 1991 (1993): *Bemerkungen zu den südpikenischen Inschriften*, in *Oskisch-Umbrisch Texte und Grammatik*, 155–166, hrsg. H. Rix, Wiesbaden.
- LA REGINA, A. 1989: *I Sanniti*, in *Italia omnium terrarum parens*, a cura di Pugliese Carratelli, 301–432. Milano.
- M. L. Lazzarini – P. Poccetti, *Il mondo enotrio tra VI e V sec. a. C., l'iscrizione paleoitalica da Tortora*, Quaderni di ostraka 1,2, Napoli 2001.
- MANCINI, M. 1997: *Osservazioni sulla nuova epigrafe del Garigliano*, *Opuscula IV* (1), Biblioteca delle ricerche linguistiche e filologiche 42.1, Roma.
- MARINETTI, A. 1983: *L'iscrizione di Poggio Sommavilla*, SE 51, 167–170.
- MARINETTI, A. 1985: *Le iscrizioni sudpicene I. Testi (L.I.I.A.5)* Firenze.
- MARINETTI, A. 1991: *Sabino hehike e falisco fified*. Nota sul perfetto, tra italico e latino, in *Miscellanea Etrusca e Italica in onore di Massimo Pallottino*, Arch. Class. XLII, 597–612.
- MARINETTI, A. – PROSDOCIMI, A. L. 1994: *Appunti su verbo latino (e) italico. la vocale del raddoppiamento del perfetto*. *Miscellanea di studi linguistici in onore di W. Belardi*, Roma, Il Calamo, 283–304.
- MEISER, G. 1986: *Lautgeschichte der umbrischen Sprache*, Innsbruck.
- MEISER, G. 1987: *Pälignisch, Latein und Südpikenisch*, *Glotta LXV*, 104–125.
- MEISER, G. 1987a: *Rez. A. Marinetti: Le iscrizioni sudpicene*, in *Kratylos* 32, 110–118.
- MEISER, G. 1996: *Accessi alla protostoria delle lingue sabelliche*, in *La tavola di Agnone nel contesto italico*, (Convegno di Studio Agnone 13–15 aprile 1994), collana *Lingue e iscrizioni dell'Italia antica*, Firenze.
- MEISER, G. 1998: *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*, Darmstadt.
- MORANDI, A. 1974: *Le iscrizioni Medio-Adriatiche LDIA*, 559–584.
- MORANDI, A. 1982: *Epigrafia Italica*, Roma.
- MORANDI, A. 1988: *I graffiti vascolari di Magliano Sabina (Colli del Giglio)*, Arch. Laz. IX, Quaderni AEI 16.
- PASQUI, A. 1896: *Notizie degli Scavi di Antichità*, Tipografia della Reale Accademia dei Lincei 484.
- PISANI, V. 1942: *Glottica Parerga*, in *Rendiconti dell'Istituto Lombardo*, Cl. di Lett., 76,3, 262nn.
- POCCETTI, P. 1979: *Nuovi documenti italici a complemento del Manuale di E. Vetter*.
- POCCETTI, P. 1988: *Per un'identità culturale dei Brettii*, Napoli.
- POCCETTI, P. 1992: *Introduzione all'osco, předneseno v rámci kurzu „Le lingue italice“* na Istituto Universitario Orientale, dipartimento del mondo classico v Neapoli.
- POCCETTI, P. 1994: *Zu den Verwandtschafts- und Kontaktverhältnissen der indogermanischen Sprachen Allitaliens: Alte Probleme und neue Aussichten*, *Eirene XXX*, 7–22.
- PROSDOCIMI, A. L. 1978: *Lingue a dialetti dell'Italia antica, L'Osco*, in *Popoli a civiltà dell'Italia antica* 6, 826–911, Roma.
- PROSDOCIMI, A. L. 1987: *'Sabinità' a (pan)italicità linguistica*, *DdA* 5, 53–78.
- PROSDOCIMI, A.L. 1984: *Le tavole Iguvine, I (L.I.I.A. 4)*, Firenze.
- PROSDOCIMI, A.L. 1989: *Le religioni degli italici*, in *Italia omnium terrarum parens*, a cura di Pugliese Carratelli, 477–549. Milano.
- PROSDOCIMI, A.L. 1996: *La tavola di Agnone. Una interpretazione*, in *La tavola di Agnone nel contesto italico*, (Convegno di Studio Agnone 13–15 aprile 1994), collana *Lingue e iscrizioni dell'Italia antica*, 435–632, Firenze.
- QUILICI GIGLI, S. 1992: (a cura di) *I volsci*, *QAEI* 20, CNR Roma.
- RIX, H. 1981: *Umbro a proto-osco-umbro*, in *Le lingue indoeuropee di frammentaria attestazione*, 91–107, Pisa.

- RIX, H. 1983: „Umbro e Proto-Osco-Umbro“, in *Le lingue indoeuropee di frammentaria attestazione*, Convegno SIG, Appendice II, 91–107, Pisa.
- RIX, H. 1992a: *La lingua dei Volsci. Testi e parentela* in: *Volsci, Undicesimo incontro di studio del comitato per l'archeologia laziale*, Quaderni AEI, 237–49.
- RIX, H. 1992b: *Una firma paleo-umbra*, AGI LXVII, 245–252.
- RIX, H. 1995: *Il testo paleoumbro di Poggio Sommavilla*, SE 61, 233–246.
- RIX, H. 1996: *Variazioni locali in osco*, in *La tavola di Agnone nel contesto italoico*, (Convegno di Studio Agnone 13–15 aprile 1994), collana *Lingue e iscrizioni dell'Italia antica*, str. 243–259, Firenze.
- RIX, H. 1996a: *Il testo paleoumbro di Poggio Sommavilla*, SE 61, 233–246.
- RIX, H. 1998: *Eine frühsabellische Inschrift und der altitalische Präventiv*, HS 111, 247–269.
- RIX, H. 2002: *Sabellische Texte. Die Texte des Oskischen, Umbrischen und Südpikenischen*, Handbuch der italischen Dialekte, (begründet von E. Vetter) V. Band, Heidelberg.
- ROCCA, G. 1996a: *Iscrizioni umbre minori (L.I.A. 6)*, Firenze.
- ROCCA, G. 1996b: *Novità umbre a sabine*, in *La tavola di Agnone nel contesto italoico*, (Convegno di Studio Agnone 13–15 aprile 1994), collana *Lingue e iscrizioni dell'Italia antica*, 263–261, Firenze.
- ROCCA, G. 1996c: *Rapporti tra umbro a sabino*, in *Identità a civiltà dei Sabini*, Atti del XVIII Convegno di Studi Etruschi ed Italici, 257–274, Rieti-Magliano Sabina 1993.
- ROCCA, G. 1997: *I rapporti del latino con le varietà italice, il caso di Satricum*; in *Atti di convegno intern. „Nomen latinum“*, Roma 1995, Eutopia 1995, IV,1, Roma 1997, 189–198.
- ROCCA, G. 2001: *The Poggio Sommavilla Inscription*, in: *Proceedings of the 12th Annual UCLA Indo-European Conference*, Los Angeles, 2000, *Journal of I-A Monograph Series*, No. 40, Washington 107–131.
- SIRONEN, T. 1999: *Minora latino-sabellica I, osservazioni sulla distribuzione tipologica delle iscrizioni osche*; *Arctos XXXIII*, Helsinki, 161–167.
- UNTERMANN, J. 1953: *Der Wortschatz des Cippus Abellanus und der Tabula Bantina*, I-II, Tübingen.
- UNTERMANN, J. 2000: *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*, *Handbuch der italischen Dialekte*.
- VINE, B. 1998: *Remarks on the archaic latin „Garigliano bowl“ inscription*, ZPE 121, 257–262.

